

XVIII. ÉVF.

1949.

1. FÜZET.

MAGYAROSAN

NYELVMŰVELŐ FOLYÓIRAT

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVMŰVELŐ BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

NAGY J. BÉLA
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI
KOVALOVSKY MIKLÓS

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
BUDAPEST, 1949

Ára: 3.— Ft

TARTALOM.

	Lap
Benkő Loránd: A családnév-változtatás kérdései	1
Nagy J. Béla: Helyesírásunk	6
Lőrincze Lajos: „A magyar helyesírás kitagadottja”	18
Ifj. Ordódy János: Számozó szám — számozó név	24

SZÉLJEGYZETEK.

Mikešy Sándor és N. J. B.: Missió vagy misszió?	27
Elekfi László: Elfelejtünk magyarul?	28
S. Gy.: Hivatalos magyarság	30
Kálmán Béla: Igyekezzünk, kérem!	31
Kovalovszky Miklós: Utcán át	32

FIGYELŐ.

K. M. és L. I.: A nyelvvédelem kérdései külföldön	32
---	----

LAPSZEMLE.

Hírlap. — Magyar Nap. — Magyar Nemzet.	36
---	----

ÜZENETEK.

Gy. K.-nak	39
------------------	----

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYEI.

Olvasóinknak készséggel adunk tanácsot, felvilágosítást minden nyelvhelyességi és helyesírási kérdésben.

Munkatársainknak. Kérjük munkatársainkat, hogy cikkeiket lehetőleg gépiratban juttassák el a szerkesztő címére. A papírnak csak az egyik lapjára írjanak, s hagyjanak két-három ujjnyi lap-szélt az esetleges szerkesztői megjegyzéseknek.

Olvasóinknak, lap-társainknak. Lapszemlénkben szeretnők az 1945 eleje óta megjelent nyelvművelő és nyelvvédő cikkeket lehetőleg hiánytalanul számontartani. Kérjük ezért lap-társainkat, a szerzőket és olvasóinkat, szíveskedjenek az ilyen cikkeket tartalmazó lappéldányokat szerkesztőségünknek megküldeni, vagy legalább a megjelenés adatait közölni. Hasonló tárgyú önálló kiadványok, valamint nyelvi szempontból figyelemreméltó munkák beküldését ugyancsak kérjük könyvszemle-rovatunk részére.

MAGYAROSAN

NYELVMŰVELŐ FOLYÓIRAT

XVII. ÉVFOLYAM

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVMŰVELŐ BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

NAGY J. BÉLA
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL
SZERKESZTETTE
KOVALOVSKY MIKLÓS

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
BUDAPEST, 1948

TARTALOMJEGYZÉK
a Magyarosan XVII. évfolyamához.

TANULMÁNYOK, CIKKEK.

<i>Beke Ödön:</i> Helyesírási kérdések	81
<i>Benkő Loránd:</i> A családnév-változtatás kérdései	40, 65
<i>Deme László:</i> Szempontok a jó magyar kiejtéshez	46
<i>Fábián Pál:</i> Az amerikai magyarság nyelve	33
<i>Gulamb E. János:</i> Okvetlen (ül) vagy okvetetlen (ül)? ...	86
<i>Horváth János:</i> Egyetemi hallgatók magyar irodalomtörténeti dolgozatairól	1
<i>Laczó Viktor:</i> Nyelvi bűnlajstrom	9
<i>Nagy J. Béla:</i> Helyesírási szabályzataink	84
<i>Nagy J. Béla:</i> Nyit, zár stb.	50
<i>Nemes Zoltán és K. M.: A határozott névelő elhagyása .....</i>	7
<i>P. L. és Nagy J. Béla:</i> Éjtszaka	13
<i>Sági István:</i> Melas z vagy szörplé?	6
<i>Török Sándor:</i> A tökéletes társadalom	11
<i>Ujváry Lajos:</i> Helyesírásunk	72

SZÉLJEGYZETEK.

<i>Csapody István:</i> Vakudvar, kisudvar	17
<i>Elekfi László:</i> Ha csak egy mód van rá	59
<i>Gébics:</i> Az összeget utánvételezni kérem!	17
<i>Gébics:</i> Specifikus fajsúly	18
<i>Kálmán Béla:</i> Biztostű	15
<i>Kálmán Béla és Nagy J. Béla:</i> Borja, cukorja	16
<i>Kálmán Béla:</i> Tulajdonnevekből lett köznevek	90
<i>Láczter István:</i> A fordítás a magyar nyelvhelyesség szolgálatában ...	53
<i>Lavotha Ödön:</i> Az és kötőszó használata	89
<i>Mikesy Sándor:</i> Az ágyat őrzi	21
<i>Mikesy Sándor:</i> Mohács-utca	58
<i>Molnár József:</i> Gú z s vagy gu z s a l y ?	60
<i>P. L.: A szent este délelőttje .....</i>	20
<i>P. L.: Malomi — malmi .....</i>	20
<i>P. L. és N. J. B.: Futball — fudbal .....</i>	19
<i>Sági István és K. M.: Sí vagy síj? .....</i>	52
<i>S. Gy. és N. J. B.: Tallózás .....</i>	55
<i>Szabados Gyula:</i> Akkor	91
<i>Vámos István:</i> Hosszú városneveink szokatlan rövidítése	19

LAPSZEMLE.

Bányászati és Kohászati Lapok — Hírlap — Ludas Matyi — Magyar Nyelvőr — Magyarok — Népszava — Politika — Romániai Magyar Szó — Sorsunk — Szabad Nép — Szabad Szó	24, 60, 91
--	------------

FIGYELŐ.

Nyelvvédelem a kereskedelmi iskolában	21
---	----

ÜZENETEK.

Hibaigazítás	64, 96
Üzenetek	29, 63, 93

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottsága 1931 júniusában kezdte meg működését, a Magyarosan 1932 januárjában indult meg. A Bizottság elnökei: Négyesy László (1931–1933) — Szinnyei József (1933–1937) — Pintér Jenő (1937–1940)) — Szinnyei Ferenc (1940–1944) — Pais Dezső (1946–).

A Magyarosan szerkesztői: Négyesy László, Nagy J. Béla és Zsirai Miklós (1932–1933) — Szinnyei József, Nagy J. Béla és Zsirai Miklós (1933) — Szinnyei József és Zsirai Miklós (1934–1937) — Pintér Jenő és Putnok Imre (1937–1940) — Szinnyei Ferenc és Putnok Imre (1940–1944) — Nagy J. Béla és Kovalovszky Miklós (1946–).

TÁRGY- ÉS SZÖMUTATÓ
a Magyarosan XVII. évfolyamához.

abbahagy — abbanhagy vmít 30
ágyat őrzi 21
aki, ami, amely — ki, mi, mely 29, 95
akkor — aztán 91
alakváltozatok a helyesírásban 77
alátámaszt (= támogat, megerősít) 2
áll (könyvben) 3
által — -tól, -től 30, 95
amerikai magyarság nyelve 33
apróhirdetések nyelve 11
aranyjános 3
árdragítás 61
áruda 64
atilla 90
azon, ezen 29
be- igekötő helytelen használata 3, 92
beáll (a Duna) 26
beállít (= jellemez, bemutat stb.) 2, 91
beállítás, beállítótság 91
bebeszél 91
beigér 3
beképzél 91
bele — be 92
beszédütem 49
betart (= megtart) 2, 3
birtokosjelző -nak, -nek ragja 11, 24
biztostű, biztosítótű, biztonsági tű 15, 61
bora — borja 16
borja — borjúja 16
Budapest Székesfővárosi 55
bugyogós korszak 21
c és cz 73, 91
célhatározó kifejező eszközei 61
contradictorius (= szóváltó) 61
cukrot — cukort, cukra — cukorja 16
családneveink eredete, kialakulása 44, 65
családnevek -fi szóval 70
családnevek földrajzi nevekből 65
családnevek keresztnevekből 68
családnév-változtatás kérdései 40, 65
csúcs, csúcsteljesítmény (= rekord) 92
csukótű, csukott tű 15
dajkatű 15
daruk — darvak, darut — darvat 16, 17
dobostorta 90
egy és származékainak írása 82
egybeírás — különírás 73, 79, 83, 84
egykorú — kortárs 2
egyszerejtés 87
éjtszaka ejtése és helyesírása 13, 86

ellenőrzés (= irányítás, uralom) 63
előbbre — előrébb 92
érdekében (célhatározó) 61
erre fel 3
értelmező és értelmezett szó ragozása 56, 63
és kötőszó használata 89
és nem — nem (pedig) 90
észak 14
felépít (= szerkeszt) 3
felszólítás főnévi igenévvel 18
-fi szóval alkotott családnevek 70
figura 1
fokozott melléknévi alakok 61
fordítás a nyelvhelyesség szolgáltatában 53
fosztóképzős szavak megrövidülése 86
földrajzi nevekből alkotott családnevek 65
földrajzi névvel alkotott jelzős szerkezetek 55
főnévi igeneves felszólítómondat 18
futball — futbal 19
gúzs — guzsaly 60
ha ... is 59
ha csak egy mód van rá 59
hanglejtés 47
hangsúly 47
határozói igeneves állítmány 3
határozott névelő elhagyása 7, 10
határozott névelő felesleges használata 10
hát kötőszó használata 90
házzámok helyes használata 60
helyben, helybeli 61
helyesírás 72, 81, 84
helyesírási szabályzatok 84
hisz vkinek, vmiben 96
hivatalos nyelv 25, 26, 29
-i képzős családnevek földrajzi nevekből 66
-i képzős melléknévből és földrajzi névből alkotott jelzős szerkezet (Szeged városi) 55
idegen eredetű szavak kettős U-jének átírása 20
idegen földrajzi nevek és magyar megfelelőik 1, 2, 73, 83
idegen szavak írása 73, 78, 82
idegen személynevek ragozása a magyarban 2
idegenszerűségek 2, 3, 4, 51
idegen szók használata 1, 82, 93
idegen tulajdonnevek helyesírása 79
igekötő 3, 91
igenlés (= Bejahung: javallás) 2
ikes igék ragozása 11
írásképző szerepe a helyesírásban 75, 80

iskolai nyelvvédelem 21
 játszik — történik (cselekvény) 61
 jelzők sorrendje 10
 jelzős szerkezetek földrajzi névvel 55
 kándó 90
 kapcsolótű, kapcsolótű 15
 keresztnévekből alkotott családnevek 68
 kétségbevon 96
 kiejtés 46
 kiértékel, kiértékelés 30
 kisudvar (= Lichthof) 17
 kortárs (főnév) egykorú (melléknév) helyett 2
 kossuth 91
 lakattű 15
 lap (könyvben) 3, 96
 le- igekötő helytelen használata 3
 lead (= előad) 3
 leépít 3
 lefolytat 3
 leközl 3
 lélekzés (beszéd közben) 50
 leszállít (= szállít) 3
 levél (könyvben) 3
 levélhlap, levlap (= levelezőlap) 61
 lonci 90
 Magyarosan cím 61, 94
 malmi — malomi 20
 maradék nélkül (= restlos) 2
 meg kötőszó használata 90
 melasz — szörplé 6
 melléknévek fokozott alakja 61
 minden — összes 2, 10, 93
 mondatnyi idegenségek 3
 mulat 64
 mult idejű melléknévi igenév állít-
 mányként határozói igenév helyett 3
 mutató névmás 29, 62
 mutató névmás felesleges, idegen-
 szerű használata 4
 mutató névmás megfelelője a mel-
 lékmondatban 4
 -nak, -nek birtokosrag 11, 24
 nap mint nap 11
 nyelv művelés 21, 24, 25, 26, 27
 nyelvvédelem az iskolában 21
 nyelvvédelem (magyar) a szomszédos országokban 27
 nyit ige tárgyatlan ragozása 50, 64
 odaállítja (= megteszi) 2
 oeuvre, ōvr 1
 okvetlen(ül) — okvetetlen(ül) 86
 oldal (könyvben) 3, 96
 össz- 10
 összes — minden 2, 10, 93
 összetételek tulajdonnévvel 83
 összminisztérium 10
 panzió — penzió 31
 páros testrészek és ruhadarabok száma 10

pecsovics 90
 penzió — vendégház 31
 piktúra 1
 rábír 96
 rámutató szerkezet 4, 62
 rá, reá igekötő és határozó használata 96
 rekord — csúcs, csúcsteljesítmény 92
 rendelkezik vmivel 24
 sí, sít 52
 sízik — síel 53
 Sicherheitsnadell(-tű) magyar megfelelői 15, 61
 sora — sorja 95
 specifikus fajsúly 18
 szabadjon 10
 szállít — leszállít 3
 szavak egybeírása és különírása 73, 79, 83, 84
 szebbnél szebb 61
 személyazonosság — vkinek a kiléte 63
 személynévből alkotott melléknév 3
 szenteste délelőttje 20
 szóváltó, szóváltásos eljárás (= contradictorius) 61
 szörplé (= melasz) 6, 94
 tapadás 64
 tárgy tapadása igehez 64
 tárgyas igeik tárgyatlan ragozása 50, 64
 tárgyas ige tárgy nélkül 50, 64
 tessék — tessenek 10
 tessék mondani 63
 -tól, -től — által 30, 95
 több birtokos egy-egy birtok 10
 töltelékszavak 25
 történik — játszik (cselekvény) 61
 tulajdonnevekből lett köznevek 90
 tulajdonneves összetételek 83
 tükörszavak 2
 úgy... — mint... 4
 utánvételezni, utánvételezés 17
 utcanévek pusztá helynévvel 58
 vakudvar (= Lichthof) 17
 vármegyék nevének rövidítése 19
 városnevek rövidítése 19
 védőtű 61
 vendégház (= penzió) 31
 viganó 90
 vonatkozó mellékmondat mellérendelés helyett 4
 vonatkozó névmások alakjai 29, 95
 vonatkozó névmások használata 29, 62, 95
 zár ige tárgyatlan ragozása 50, 64
 zárótű 61
 zavarok? 51
 ziherrájtű magyar megfelelői 15, 61

MAGYAROSAN

NYELVMŰVELŐ FOLYÓIRAT

A CSALÁDNÉV-VÁLTOZTATÁS KÉRDÉSEI.

(Harmadik közlemény.)

3. A magyar családnév-anyagnak harmadik nagy csoportját a világi eredetű személynévekből lett nevek alkotják. Ez a családnév-fajta annak a személynévadásnak a megrögződése, amely a pogánykor neveitől kezdve a mai kor ragadványneveireig megszakítás nélkül divatozott. De a társadalmi, műveltségi, népmozgalmi változások természetesen ebben a névesoportban is módosulásokat okoztak az idők folyamán; egyes típusai kivesztek vagy elszűntek, másokat a viszonyok változása később fejlesztett ki. E személynévesoport XV—XVI. századi állapotát a történeti magyar családnév-anyag híven tükrözi. A következő főbb fajtaít választhatjuk szét: A) Magyar közszókból, illetőleg ezek továbbképzéseiből lett családnévek. B) Ismeretlen eredetű, főként egytagú szókból, illetőleg ezek továbbképzett formáiból alakult családnévek.

A) A magyar közszói eredetű családnévek egyes típusait kiválasztani és jelentéstani rendszerbe foglalni meglehetősen nehéz feladat, hiszen szinte azt mondhatjuk, hogy ahány régi magyar közszó, annyi magyar családnév. Ennélfogva az itt felsorakoztatott sok példa számra nézve e névfajtának természetesen csak egy töredéke.

Az élő és az élettelen természet igen sok esetben volt alapja a névadásnak. Gyakoriak az állatnevek: *Artán, Bika, Farkas, Medve, Róka; Csóka, Kánya, Rigó, Sas, Súlyom, Vércs; Bogár, Kárász, Keszeg* stb. Nem ritkák a növénynevek: *Burján, Búza, Csere, Csombor, Kóré, Répa, Szalma* stb. Az élettelen természetből való családnévek, köztük a tárgyak nevéből lettek is nagy változatosságot mutatnak: *Bor, Csákány, Csillag, Hajnal, Páncél, Suba, Súlyok, Szél, Szikra, Tőke, Vas* stb. Több magyar család a hét napjairól és az ünnepekről neveztek el: *Csütörtök, Péntek, Szombat; Farsang, Húsvét, Karácsony, Pünkösöd* stb. Se szeri, se száma a tulajdonságneveknek. Némelyek a testalkattal, a test külsejével

vannak kapcsolatban: *Balog, Csonka, Csorba, Erős, Finta, Gyenge, Kemény, Kopasz, Kövér, Nagy, Süket, Szép* stb. Mások lelki tulajdonságok átvételei: *Boldog, Dancs, Dolgos, Gondos, Jámbor, Jó, Kedves, Tolvaj, Vig, Vitéz* stb. A családnevekben előforduló színnevek a haj- és bőrszínre vonatkoznak: *Barna, Fakó, Fehér, Fekete, Szürke, Tarka, Veres* stb. A valamivel való ellátottságot kifejező nevek és képzővel alakultak, és sokszor foglalkozásneveket rejtjenek magukban: *Babos, Boros, Búzás, Darvas, Erdős, Gombás, Kecskés, Lantos, Varjas, Vékás* stb. Ugyancsak sokszor foglalkozást is jelentenek a cselekvést kifejező nevek: *Dobó, Dúló, Égető, Faragó, Fosztó, Gyűjtő, Kerékgyártó, Sütő, Szántó, Ványoló* stb. A régi magyar családnév-anyagnak nagy hányada a foglalkozás- és mesterségnév: *Acs, Deák, Halász, Kádár, Kántor, Kőműves, Mészáros, Pap, Pásztor, Szakács, Szekeres, Szücs, Takács, Tímár* stb. Rokon ezekkel az életsorra és tisztségre utaló nevek fajtája is: *Bíró, Darabont, Gazda, Hadnagy, Nemes, Pór, Szolga* stb. Nagyon sok magyar családnév alakult népnévekből is. Nagyjából a következők fordulnak elő névanyagunkban: *Bolgár, Csángó, Cseh, Hajdú, Horvát, Jász, Kun, Lengyel, Magyar, Német, Olasz, Oláh, Orosz, Polyák, Rác, Sváb, Szász, Székely, Tatár, Török*.

A világi eredetű személynéveknek kicsinyítő képzőkkel való továbbképzése igen ritka a régi magyar családnevek közt. Néhány egytagú név továbbképzéséről tudunk: *Borka, Csontó, Konca, Ósze, Szörce, Vaska* stb. Az Árpád-korban számos közszoí eredetű személynév tartozott ebbe a csoportba, de a XIV. században nagyon hamar kihaltak e nevek, s nem érték meg a családnevek kialakulásának korát. Néhány népnévből lett családnévben -i képző van: *Horváti, Magyarai, Németi*; e képző jellegét azonban ezideig még nem ismerjük. Ritkán a már említett -fi szócska is hozzákapcsolódik közszoí eredetű családnevekhez: *Apafi, Bánfi, Kapitányfi*.

A pusztá közszoóból való családneveknek rendkívül változatos és gazdag anyaga nagyon alkalmas a névmagyarosítás céljára. E típus képzett neveit azonban ne nagyon erőltessük, de vigyázni kell a képzőtlen nevek kiválasztására is. Az Árpád-korban kihalt közszoóknak vagy nyelvújítási szónak természetesen nincs helyük a magyarosított családnév-anyagban sem. Nagy szerepe van itt a névesztetikának is, hiszen a magyar közszoí eredetű családnév — bármennyit vesztett is névvé válásával közszoí jelentéséből — bizonyos jelentésbeli és hangulati velejárókat feltétlenül őriz még.

A névmagyarosítók ezt a névfajtát — legalább is egyes csoportjait — eléggé felhasználták már eddig is, sajnos, igen sokszor nem egészen meggondoltan vagy teljesen rosszul.

A természeti nevek közt pl. ilyen magyarosításokat is találunk: *Bivaly, Hattyú, Pajor; Citrom, Gyopár, Gyöngyvirág, Pálma, Viola, Vadalma; Küllő, Lép, Mérföld, Rév, Puszta, Sátor, Szóda, Tábor* stb. E neveket talán bele lehetne illeszteni a természeti nevek csoportjába, mégis erőszakoltaknak és némileg magyartalanoknak tűnnek fel, s a névadásra tárgyi és lélektani alap sincs mindegyikben. Az olyan foglalkozásnevek, mint *Halász, Kertész, Kovács, Révész, Szabó, Takács* stb. nem kifogásolhatók ugyan névtörténeti szempontból, mégis annyira gyakoriak a régi névanyagban, s az eddigi magyarosítások annyira eleséptették őket, hogy újabb felhasználásukat határozottan kerülni kell. A *Díjnok, Pénztáros*-féle foglalkozásnevek persze már helyesség szempontjából is kifogásolhatók. Túlzásba ment az *-s* képzős nevek divatozása is. A *Bárdos, Darvas, Fenyves, Halmos, Havas, Kardos, Vadas, Vermes* nevek és társaik főleg a pesti polgárságot árasztották el. Több közülük névtani szempontból sem kifogástalan, mert nincs meg benne az elnevezés tárgyi vagy lélektani alapja. Sablonossá váltak már a *Rejtő, Szántó, Szegő, Szemző*-féle családnevek is. Nem egészen helytállóak az *Albán, Angol, Holland, Bajor, Spanyol* stb. névmagyarosítások sem; még kevésbé a *Román, Szlovák*-féle vagy a *Gót, Hun*-féle elnevezések; a két utóbbi csoportban az alapul szolgáló népnev a magyarban egészen új keletű, illetőleg rég kihalt népekkel kapcsolatos. Sok az új családnevek közt a kerülendő nyelvújítási közszó is: *Delej, Erény, Remény, Szende, Vidor* stb. Néhány régi magyar *-d* képzős személynévet is felújítottak a névmagyarosítók: *Árpád, Borsod, Előd, Emőd* stb., természetesen helytelenül.

Egészen külön fejezetet lehetne szentelni az *-i* képzős és a *-fi* szócskával ellátott közszoí eredetű magyarosított családneveknek. A történeti anyag bemutatásakor szóltam már arról, hogy az *-i* képző csak néhány népnevünkhöz kapcsolódhatik, az egy-két köznévhöz hozzájáruló *-fi* meg éppen kivétel. A magyarosítások közt mégis rengeteg az *-i* képzős név, és legtöbbször egészen ízléstelen formában jelentkeznek: *Angyali, Ballagi, Csemegi, Dálnoki, Erdéki, Erdemesi, Fellegi, Habosi, Holnapi, Izmosi, Leheti, Mélai, Nimfai, Ósapai, Rémeszi, Rózságyi, Széplábi, Szónoki, Zápori* stb. Mondanom sem kell talán, hogy e neveknek semmi közük sincs a magyar névadáshoz. Még elterjedtebbek, s ha lehet, még ízléstelenebbek a *-fi*-s nevek: *Avarfi, Betüfi, Békefi, Édenfi, Hadfi, Hattyúfi, Hiúzfi, Iramfi, Kellemfi, Koronafi, Marosfi, Rajtafi, Sétafi, Szarvasfi, Székfi, Szerelemfi, Sziklafi, Tanfi, Télfí, Tolnafi, Vagyonfi, Világfi, Virágfi* stb. Elrettentő példának talán ennyi is elég lesz!

Itt megint egy rövid kitérést kell tennünk. A névtörténetben tájékozatlan nagyközönség általában azt hiszi, hogy ha *-i* képzős nevet szemel ki magának, vagy a *-fi* szócskával alkot családnévet, akkor a legrégiesebb színezetű, „ősi” nevet választotta ki. Az elmondottakból talán kitűnt már ennek a nézetnek téves volta, nem árt azonban külön is rámutatni erre. A földrajzi nevekhez tett és hozzátartozást kifejező *-i* képző (pl. *Egri*) s az apa keresztnévéhez járuló *-i* képző a magyar személynév-anyagban a családnevekkel kapcsolatban jelentkezik először, tehát a velük alakult nevek nem régiebbek a magyar családnevek kialakulásának koránál. Ugyanez vonatkozik a *-fi* szóval megtoldott családnevekre is, hiszen a *-fi* sem személynév-, hanem családnév-képző, és nem régebbi a XIV. századnál. Ezzel szemben a magyar családneveknek több más fajtája (keresztnévek, közszoói eredetű személynévek) mint személynév-fajta ezen időpontnál több évszázaddal régiebb. Az egyes névfajtáknak régebbi vagy újabb voltát az új családnevek kiválasztásában természetesen nem vehetjük számításba, az ilyen téves hiedelmek azonban, ha nem döntjük meg őket, igen sok egyént befolyásolhatnak a névválasztásban.

B) Az Árpád-korban a magyar személynéveknek egy része egytagú, rendszerint zárt szótagos személynévekből, illetőleg ezek továbbképzett formáiból állt. E nevek kérdését még ma sem tisztázta megnyugtató módon a nyelvtudomány, de javarészüknek magyar ajkon való keletkezése valószínűnek látszik, kiesinyítő képzőkkel való továbbalakításuk pedig biztosan magyar fejlemény. Így ez a névesoport — nem egészen világos eredete ellenére is — szerves része a magyar személynév-anyagnak. E személynév-fajta a családnevek kialakulásának korára erősen megfogyatkozott, de még így is elég sok családnév vált belőle. Pusztá, továbbképzetlen alakban már csak néhány családnévben mutatkoznak: *Bod*, *Becs*, *Csöm*, *Mak* stb., de a továbbképzett alakok száma elég nagy: *Bede*, *Bedő*, *Bedecs*; *Boda*, *Bodó*, *Bodos*, *Bodka*; *Gegő*, *Geges*; *Makó*, *Maksa*; *Pata*, *Pató*, *Patocs* stb. Ezt a névfajtát sem zárhatjuk ki a magyarosítás szempontjából helyes nevek közül, de ha valaki ebből a csoportból akar új nevet választani, kérje ki előbb névtörténettel foglalkozó szakember véleményét. Ha nem így cselekszik, hanem önmaga csinál ilyen-fajta családnévet magának, minden bizonnyal helytelen útra téved. Nem hiszem, hogy a névmagyarosítók e névesoport mintájára alkották volna az ilyen „magyar” családneveket: *Bám*, *Bém*, *Büsz*, *Dac*, *Már*, *Sik* stb., de bárhonnan vették is őket, annyi bizonyos, hogy nem magyar neveket választottak.

III.

1. A történeti magyar családnév-anyag megismertetésén és a névmagyarosítási visszaélések bemutatásán kívül lehetne még a családnév-változtatással kapcsolatos néhány más kérdésről is beszélni. Ilyen például az, hogy a régi, idegenszerű családnév mennyiben befolyásolja az új név megválasztását. Tény ugyanis az, hogy a legtöbb magyarosító valamilyen formában régi nevéhez igazítja az újat. Legtöbbször a kezdő hangot vagy esetleg a két első hangot hagyják meg: *Fink*, *Fenyő*; *Keller*, *Kávási*; *Vlacsek*, *Vándor*; — *Bertold*, *Bene*; *Seleznik*, *Sebestyén* stb. Mások az új név hangalakját igyekeznek összeegyeztetni a régivel: *Antl*, *Antal*; *Becker*, *Beke*; *Flesch*, *Feles* stb. Igen gyakoriak a fordítások is: *Dobra*, *Jó*; *Müller*, *Molnár*; *Weisz*, *Fehér* stb. Amíg az új nevek alakításának ez a módja nem megy a nyelvhelyesség rovására, addig helyénvaló és érthető. Természetes dolog, hogy régi családnévhez mindenki ragaszkodik annyira, hogy valamit meg akar őrizni belőle.

Szólni kell még a régi és az új név együttes használatának divatjáról. Sok névmagyarosító ugyanis tovább használja régi nevét, úgy, hogy az újonnan választott családnév után teszi: *Herédi-Heller*, *Merlei-Moravec*, *Reményi-Ripka* stb. Egyesek régi nevüknek csak kezdőbetűjét írják ki: *Kovács M.*, *Patki P.*, *Rejtő S.* stb. Az effajta névhasználatnak nem sok értelmét látom. Azt hiszem, ez is a helytelenül felfogott névesztetikának köszöni létét; némelyek talán azt gondolják, hogy kettős nevük szebb, „előkelőbb“ a szokványos egyes neveknél. Igaz ugyan, hogy a magyarban három- és négyelemű nevek is előfordulnak, s a kezdőbetűre rövidülés írásbeli jelensége sem ritka, de a magyarosított nevekben mindez erőszakoltnak tetszik, s megokolatlan is.

A névmagyarosítás kérdései közé tartozik az új családnevek helyesírása is. Ezzel azonban most nem foglalkozom részletesebben, mert e kérdés elválaszthatatlan a történeti családnevek helyesírásának kényes, de kellően meg nem oldott problémájától. Alkalomadtán az egész kérdéses csoporttal külön cikkben fogok majd foglalkozni. A magyarosított nevekre most csak annyit jegyzek meg, hogy ezeknek az írását feltehetően a mai magyar helyesíráshoz kell igazítanunk. A kettős *ff*-eknek, *ss*-eknek, *gh*-knak, *th*-knak, a szóvégi *y*-oknak és társaiknak nincs semmi helyük a magyarosított családnév-anyagban!

2. A családnév-változtatásnak, azaz névmagyarosításnak még sok egyéb kérdése van, de itt csak a legfontosabbakra igyekeztem rávilágítani. A nyelvművelésnek a családnév-változtatással kapcsolatos főfeladata az, hogy egyrészt le-

leplezze a névmagyarosításban elkövetett hibákat, másrészt megismertesse az eredeti, régi magyar családnév-anyagot egész rendszerével együtt. E két célt igyekeztem én is szem előtt tartani. Ennek a dolgozatnak a magyar családnév-adás rendszerével foglalkozó része — noha minden problémát csak vázlatosan érintettem — talán több szakkérdést tartalmaz, mint más, hasonló céllal készült cikkek. Kénytelen voltam azonban ehhez a módszerhez folyamodni, mert több olyan dologról kellett szólnom, melyet nem tisztázott még a magyar nyelvtudomány.

Mivel a magyar személy- és családnév-adás szövevényes, bonyolult rendszerében még a szakember is sokszor nehezen mozog, nyilvánvaló, hogy a nyelv- és névtörténetben tájékozatlan nagyközönség korántsem ismerheti e kérdéseket. A minél bővebb és minél gyakoribb tájékoztatás tehát még a legműveltebbeknek is föltétlenül szükséges. Az egyes névfajták bemutatásakor már többször utaltam arra, hogy néhány névcsoportban még ez a tájékoztatás sem elegendő arra, hogy valaki — a történeti névanyagra idézett példákon kívül — helyesen tudja kiválasztani új nevét. Aki tehát e néhány bonyolultabb típusból választ, és gondot fordít arra, hogy kiszemelt új neve ne legyen magyartalan, illetőleg ki ne ríjon a történetileg fejlődött magyar családnév-rendszerből, kérje ki előbb illetékes szakember véleményét. A magyar családnév-anyag romlásáért mindnyájunkat felelősség terhel, s ennek az egészségtelen folyamatnak csak a szakemberek és a nagyközönség együttműködése vethet véget. Ne sajnáljuk tehát a fáradságot egyik részről sem!

Benkő Loránd.

Helyesírásunk.

Ujváry Lajosnak ilyen című, előbbi füzetünkben megjelent cikkére már Beke Ödön is tett bíráló megjegyzéseket, de talán nem lesz fölösleges egy második hozzászólás sem, mivel a tárgy igazán közérdekű.

A tanulmány azzal a kijelentéssel kezdődik, hogy helyesírásunk rendezetlen. Igaz-e ez a „meghökkenítő” állítás? Igaz is, nem is; azon fordul meg a dolog, mit értünk rendezettségen és rendezetlenségen. Helyesírásunknak alapelvei meg vannak állapítva, és mint később meglátjuk, jól is vannak megállapítva. Nem hiszem, hogy valaki jobbat tudna helyükbe tenni, vagy ha tud, álljon elő. Helyesírási szabályaink is elég részletesen ki vannak dolgozva, bár csiszolni természetesen mindig lehet rajtuk. Ennyiben tehát senki sem mondhatja jogosan, hogy helyesírásunk kérdése nincs rendezve. Ha azonban úgy fogjuk fel a rendezetlenséget, hogy nincs olyan nagy helyesírási szótárunk, amely minden helyesírási kétségben eligazítana bennünket, és minden szóról meg-

mondaná, hogyan kell írni, akkor igazat adhatunk a cikk írójának. Csakhogy az így értett szemrehányás is mindjárt más színben tűnik föl előttünk, ha ismerjük helyesírásunk történetének legújabb szakaszát, és tudjuk, hogy nem először hangzik fel ez a panasz.

Nyomdai szakembereink már egy jó negyedszázaddal ezelőtt panaszkodtak helyesírásunk rendezetlensége miatt. Ők akkor úgy határozták meg a bajt, hogy a nyomdavállalatok többféle helyesírást használnak, mert az írók és a szerkesztők nem fogadják el sem az Akadémia, sem az Est-lapok helyesírását, hanem mindenki a maga módja szerint ír. Ennek a visszas állapotnak megszüntetésére készítették el Balassa Józseffel, a Magyar Nyelvőrnek akkori szerkesztőjével az egységes magyar nyomdai helyesírás szabályzatát és „kimerítő, teljes” szótárát, hogy valamennyi magyar nyomda ahhoz alkalmazkodhassék (Nyelvőr 55:94). Ujváry most főképp az akadémiai helyesírásról beszél cikkében, s azt mondja, nemcsak arról van szó, „hogy az Akadémia megszabta írásmód egy vagy más szempontból vitatható”, hanem arról, hogy az Akadémia helyesírási szabályzata és szójegyzéke alapján tömérdek esetben nem lehet eldönteni, mi a helyes írásmód.

Erre először is azt kell megjegyezni, hogy amit emberek szabályoznak és rendeznek, az mindig vitatható, s ez alól nem kivétel a helyesírás sem. Örök igazság, hogy nem lehet mindenkinek kedvére tenni. Akárki rendezi és szabályozza a helyesírást, mindig akadnak olyanok, akik nincsenek vele megelégedve. Csupán egy példát mondok. Valahányszor helyesírásunk rendezése kerül szóba, mindig a német helyesírás kiváló rendezőjét, Duden-t emlegetjük már tíznél több kiadást megért nagy szabálykönyvével együtt. Nem tudom, mi a véleménye Ujvárynak a német helyesírásról, de egy ismert nevű francia nyelvész, Vendryes úgy nyilatkozik, hogy a német helyesírás nem rossz (Le langage, 393. l.), egy elmés német könyv szerzője, azonban ilyen képet fest róla: Ha a jó emberkéek sejtének, micsoda zagyvalék az a helyesírás, amelyet Duden világgá bocsátott, mennyi találmányra való írás, tévedés, kisiklás és hiba van benne, könnyekre vagy harsogó hahotára fakadnának, és füttyülnének annak a helyesírásnak érinthetlenségére, amelyet Duden összekotyvasztott (Hans Reimann: Vergnügliches Handbuch der deutschen Sprache, 3. kiadás, 193. l.). A vélemények tehát, amint látjuk, nagyon eltérhetnek egymástól.

Ami pedig a szabályzat alapján el nem dönthető „esetek tömegét” illeti, ha talán nem lehetett is a cikkben felsorakoztatni az egész nagy tömeget, egy kis tájékoztató áttekintést mégis kellett volna adni róla. Ujváry mindössze két példát említ; az Akadémia nem mondja meg, hogyan kell helyesen írni: *tizenöt éves* vagy *tizenötéves*, *Szent Benedek-rendi* vagy *szentbenedekrendi*. Igaza van. Csakugyan „törhetjük a fejünket” rajta. De pusztán kíváncsiságból nézzük meg a nyomdai helyesírás kézikönyvét is, mert az egyszer már rendezte helyesírásunkat, s éppen azzal a céllal készült, „hogy használójának útbaigazítást adjon a helyesírás minden kérdésében” (Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai, X. l.). Sajnos, hiába keressük benne a kérdéses szavakat, a teljesnek szánt helyesírási szótár is cserben hagy bennünket, s ez már aztán

minden gondolkozó embernek szöveget üthet a fejébe. Háttha a helyesírás is azok közé a dolgok közé tartozik, amelyeket mindig rendeznek, még sincsenek soha egészen rendben! Háttha nem is lehet olyan szótárt szerkeszteni, amely a helyesírásnak minden kérdésére megadja az eligazító választ!

Ez a töprengő és kételkedő felkiáltás az igazságot foglalja magában. Akik nem csupán keresgéltek mások szótáraiban, hanem maguk is szótárkészítésre adták fejüket, s elmélkedtek is a szótárírásról, azok előtt már régóta nem titok, hogy a szótárak mindig hiányosak többé-kevésbé. Ne várjuk tehát, hogy egyetlen szótár minden fejtöréstől örökre megszabadítson bennünket; de ezzel természetesen korántsem akarom azt mondani, ne is törekedjünk arra, hogy mennél gazdagabb tartalmú helyesírási szótárunk legyen. Annál kevésbé lehet ilyen szándékom, mert magam is vállalkoztam egy nagy helyesírási szótár elkészítésére. Hogy aztán milyen szerencsétlenül jártam vele, azt röviden jeleztem előbbi füzetünknek 85. lapján. Csak mellesleg említem, hogy megmaradt gyorsírási jegyzeteim szerint véletlenül a *szentbenedekrendi* is, a *tizenöt éves* is benne lett volna a szótárban.

Nem csodálom, hogy az Akadémia helyesírási szabályzatának elég rövid szójegyzékéből kimaradt mind a kettő. Ujváry azonban e hiány kifogásolhatóságát még fokozza a szembeállításal, hogy „árnyalatok tekintetében valóságos krózus a szabályzat és a szójegyzék“, mert pl. a *krózus* szót tulajdonnévül háromféleképp is lehet helyesen írni az Akadémia szerint (*Krózus*, *Croesus*, *Kroisos*), ez pedig egy „kissé sok a jóból“ (73). Azt nem árulja el Ujváry, mi volna a jobb megoldás, ennél fogva nézzünk körül, hogyan oldják meg a kérdést mások.

A nyomdai helyesírási nem krózus, mert a tulajdonnévnek csupán ezt az egy alakját engedi meg: *Croesus*. Mivel pedig Móra Ferenc egy Petőfiről szóló megemlékezésében, a Bolond Istókban kétszer is így írja: *Krózus* (Napok, holdak, elmúlt csillagok, 74), szegény Móra megbukott a helyesírásból. De a nyomdai helyesírás sem ragaszkodik mereven az egyetlen szóalakhoz, mert későbbi, kisebb kiadásaiiban már fel van véve a *Kroisos* változat is. Az Új Idők Lexikonában ezt találjuk: *Kroisos* (*Krózus*), az Új Lexikonban: *Krózus* l. *Kroisosz*, s ez már a negyedik változata volna a név írásának. Révai Kis Lexikonában ez van: *Krózus* (*Kroisosz*), ezzel pedig már ötre szaporodott az alakváltozatok száma. Lám, a végén még kiderül, hogy nem is krózus az Akadémia, inkább lázár. Most már aztán mitévők legyünk? Mondhatja-e az Akadémia, hogy a *Krózus* írásmód helytelen? Aligha. Hisz ez olyan megmagyarosodott formája a névnek, akár a *Dárius* vagy a *Herkules*. Talán azt sem vallhatja a Tudományos Akadémia, hogy a két tudósabb névalak, a latinos *Croesus* és a görögös *Kroisos* helytelen, és nem tilthatja el ezeknek a változatoknak használatától azokat, akik ókori történelmet vagy irodalomtörténetet írnak magyar nyelven.

Egyébiránt az a kérdés, hogy milyen legyen ennek a névnek írásmódja, csupán egy kis részlete annak az elvi fontosságú és általános kérdésnek, hogyan bánjunk az alakváltozatokkal a helyesírási szótárban. Nemcsak tulajdonneveknek lehet ugyanis többféle alakjuk, hanem a közszavak között is elég sok van ilyen. A gö-

rögs névalakról önkénytelenül eszébe jut itt az embernek Protagoras görög bölcselelőnek egy nevezetes mondása: Két, egymással ellenkező tételt állíthatunk minden dologról. Az alakváltozatok dolgában is mondhatjuk azt, hogy a helyesírási szótárba való fölvételük és ezzel használatuknak megengedése helyes, de mondhatjuk azt is, hogy helytelen. Mind a két felfogásnak vannak hívei. Ennek bővebb kifejtése azonban nagyon elnyújtaná ezt a cikket, azért maradjon máskorra.

Ágas-bogas kérdés ez, és azt hiszem, szabályozásában még sokáig nem fogunk dűlőre jutni. Ha csupán egyetlen alakot törvénytünk, akkor a mellőzött változatok pártolói elégedetlenkednek, ha pedig több formáját is elfogadjuk a szónak, ingadozással vádolnak bennünket azok, akik azt szeretnék, hogy minden szónak csak egyféle írása legyen. Ujváry az önkénnytől sem riadna vissza ennek a kérdésnek rendezésében, mert szerinte „a többfélehez képest az egyféle fejlődést jelent a nyelvben“ (78). Ha ez a tétel megállná a helyét, minden alakváltozatot gondosan ki kellene gyomlálni a helyesírási szótárból, hogy fejlesszük nyelvünket, tehát pl. a *fel* és a *föl* közül is el kellene hagyni valamelyiket. Helyesebbnek tartom azt a felfogást, hogy ne az önkénynek legyen itt döntő szava, hanem lelkiismeretes mérlegelés után határozzunk minden kétséges esetben.

A hosszú *i*, *ú*, *ü* „kezdődő sorvadásáról“ (73) talán mégsem kellene beszélni. Éppen érdeme a nyomdai helyesírásnak, hogy rászoktatta nyomdáinkat ennek a három betűnek rendszeres használatára. Az kétségtelen, hogy az *i*, *u*, *ü*-s „rövid helyesírás“ az egyszerűsítésre való törekvésből született, de az idegen szavaknak magyaros írását s az idegen helyneveknek eredeti alakjukban való használatát nem lehet az egyszerűsítő lázból, az idegen nyelvek tudásának terjedéséből és a külföldi utazásokból származtatni. Hogy a közkeletű idegen szavakat magyarosan írjuk, az természetes dolog, mert könnyebb az ilyen szavakat a nálunk szokásos, az eredeti idegen kiejtéstől azonban többnyire elég messze járó kiejtés szerint írni, mint a sokszor meglehetősen bonyolult idegen írásmódot emlékezetben tartani. Inkább olyanok kedvéért írjuk magyarosan ezeket a szavakat, akik nem igen tudnak idegen nyelveken. Bátorosabb pl. *labirintus*-t írni, mint *labyrinthus*-t, ha már mindenképen görög-latin szó kell az *útvesztő* helyett, mert idegen nyelvekben jártas emberrel is megesett már, hogy nem jól emlékezett az *u* helyére, és véletlenül a hibás *labyrinthus* szaladt ki a tollából. Ha magyarosan írjuk az idegen szavakat, nem érhet bennünket efféle baleset. Nem lehet tehát azt mondani, hogy „az idegen szavak kiejtésének minél hívebb érzékeltetése kaptat rá az idegen szók átírására“ (74), hiszen akkor nem így kellene írni: *klub* és *dzsungel*, hanem ilyenféleképen: *klab* és *dzsangl*.

A *Leipzig*, *Paris*, *Venezia* divatja megvált már az iskolai helyesírás megszületése előtt. Már az 1901-i akadémiai szabályzat szükségesnek látta annak kimondását, hogy magyar beszédben és írásban *Lipsc*e, *Párizs*, *Velence* a helyes (99. pont), az iskolai helyesírás pedig csaknem szó szerint átvette ezt a pontot (13. §, 4. pont). A leipzigezők voltaképpen azt akarták elérni, hogy a külföld is magyar nevükön emlegesse a mi városainkat. Azt hitték, hogy

ha mi *Leipzig*-et mondunk és írunk, a németek is *Sopron*-t fognak mondani és írni, nem *Ödenburg*-ot.

Helységneveink hosszúságáért nem okolhatjuk sem az iskolai helyesírást, sem az akadémiáit. Ezeknek a neveknek alakját és írásmódját ugyanis az Országos Községi Törzskönyvbizottság állapította meg, s a belügyminiszter hagyta jóvá. Helyesírási szabályzataink nem szállhattak szembe a hivatalos és kötelező írásmóddal akkor sem, ha nem tartották jónak, pedig volt rá eset. Simonyi pl. ezt írta az iskolai helyesírás magyarázatos szabályzatában: „A bizottságnak egyik elfogadott elve az összetett neveknek egybeírása, de ennek célszerűségéhez szó fér. Sokkal jobb volna hosszadalmas neveinket a modern forgalom kívánalmaihoz képest megrövidíteni, pl. *Kiskunfélegyháza* h. *Félegyháza*, *Békéscsaba* h. *Csaba*, *Zalaegerszeg* h. *Egerszeg* stb.” (Nyelvészeti Füzetek 5. sz., 58. l.; hasonló megjegyzés van az 57. lapon is). A hosszú neveket tudvalevőleg azért alkották, hogy az egyforma nevű községeket megkülönböztessék egymástól, mert pl. a *Szentmiklós* névből nem derül ki, mit értsünk rajta, *Kunszentmiklós*-t, *Mosonszentmiklós*-t vagy *Törökszentmiklós*-t.

Nem érthetünk egyet azokkal az elmélkedésekkel sem, amelyek helyesírásunknak két fő alapelvéről, a kiejtésről és a szóelemzésről szólnak a cikkben. Az még a kisebb baj, hogy két kiváló régi nyelvészünkről a cikk nyomán azt hihetné az olvasó, mintha egyikük, Verseghy Ferenc teljesen a kiejtés szerinti írást pártolta volna másikuknak, Révai Miklósnak szóelemző írásával szemben. Ebből csupán annyi igaz, hogy Verseghy *y*-nal akarta írni a *bottya*-féle szóalakokat (e helyett: *botja* stb.), „de egyebekben Verseghy is a szóelemző írás híve volt”, mint az iskolai helyesírás magyarázatában is olvashatjuk (34. l.). Sokkal nagyobb hiba, hogy Ujváry úgy beszél, mintha a kiejtés és a szóelemzés elve helyesírásunkban megint harca kelt volna egymással, és szerinte „sem az egyik, sem a másik részen nincs... az igazság” (76). Pedig helyesírásunknak két alappillére megingathatatlan és mással nem pótolható. A legtermészetesebb dolog a világon, hogy mikor írásba foglaljuk a beszédet, a kiejtéshez igazodunk. Ezt már Voltaire kifejezte azzal a találó megállapításával, amelyet francia nyelvészek gyakran idéznek: *L'écriture est la peinture de la voix* (Az írás a beszéd képe). A szóelemzésnek az írásban való érvényesülése éppily természetes, mert nyelvérzékünkben van az alapja. Ha ezt kell leírunk: *házfal*, *háztól*, nem *sz-szel* írjuk a kiejtés szerint (*hászfal*, *hásztól*), hanem *z*-vel, mert érezzük, hogy itt is éppúgy a végű *ház* szavunkkal van dolgunk, mint ha ezt mondjuk: *házbér*, *háznak*.

Elsietett állítás az, hogy „a két ely ellenséges, összeférhetetlen” (76), hiszen nincs mindig ellentét a kiejtés meg a szóelemzés között. Van pl. ebben: *házfal*, *háztól*, de nincs emebben: *házbér*, *háznak*. A *szabadság* és a *merészség* szóban nem fér össze a két ely, a *zsarnokság*-ban és a *gyávaság*-ban szépen összefér. A kiejtés tehát nagyon sok esetben egybevág a szóelemzéssel, a kiejtéshez alkalmazkodó írás egyúttal feltünteteti a szónak az elemeit is. A vár ígének egész ragozásában sohasem ütközik össze a kiejtés a szóelemzéssel. Akármilyen szöveget vizsgálunk ebből a szempontból,

mindenütt számos példáját látjuk annak, hogy a két alapelv békésen megfér egymással. Hát ahhoz mit szóljunk, hogy „a kettő érdekerülete nincs pontosan elhatárolva, sőt mi több, a legkörmönfontabb szabályokkal sem határolható el teljesen“ (76)? Már hogyne volna elhatárolva! Szabályzatunknak 4. §-a részletesen elsorolja a szóelemző írás eseteit. Hogy „az egyensúly minduntalan felborul“ (76)? Vajjon mi volna ez az egyensúly? Talán 1:1 vagy 2:1 a kiejtés vagy a szóelemzés javára? És ugyan ki szabja meg ezt az egyensúlyt? Hogy a két elv közül „hol az egyik, hol a másik érvényesül“ (76)? Hiszen ha két elv van, nyilvánvaló, hogy egyszer az egyiknek kell érvényesülnie, másszor a másiknak, különben nem lehet két elvről beszélni. Nem okoz az semmi bajt, hogy két elv érvényesül, csak legyen megállapítva, mikor melyik. S ez meg van állapítva. Néhány szó írásán vitatkozni lehet ugyan, hogy melyik elv követése volna célszerűbb, pl. hogy *mingyárt* legyen-e vagy *mindjárt*, *lélegzik-e* vagy *lélezkzik*, *küszködik* vagy *küzködik*, *éccaka* vagy *éjszaka* vagy *éjtszaka*, *ucca* vagy *utca*, de az ilyen esetek száma aránylag kevés.

Óvatosságra int Ujváry és aggályokat sorol el a kiejtés elvéhez igazodással szemben. A helyesírás egységének kialakulását félti tőle, mert „ahány ember, annyiféle kiejtés“ (74). Pusztán elméleti szempontból nézve igaz ez, már csak azért is, mert minden embernek más a beszélszerve, tehát ennyiben más a kiejtése is. De a helyesírás gyakorlati kérdés, a gyakorlatban pedig csupán az észrevehető különbségekkel kell számolni. Ki tudna megkülönböztetni — mondjuk — kilencmillióféle magyar kiejtést? Van köznyelvünk, s ennek a kiejtése nagyjában egységes. Ehhez igazodunk, mikor a helyesírásban a kiejtést követjük. Hogy ez miért és hogyan „követelhetné áldozatul“ „a jó kiejtést“ (74), azt példák híján sehogy sem tudom megérteni. Hisz éppen a köznyelv testesíti meg a jó kiejtés eszményét, s a helyesírás ezt rögzíti. Az sem szól helyesírásunknak első alapelve ellen, hogy az írás nem lehet egészen hű tükre a beszédnek. Ezt a nyelvészek, a helyesírás szabályozói mindenkinél jobban tudják, s a kiejtés szerint való írást nem is úgy értjük, hogy a helyesírás minden árnyalatában pontos mása az élő szónak, hanem csak hozzávetőleg jelöli a kiejtésnek szembeszökőbb mozzanatait, még azt sem valamennyit. „Hajszálra a kiejtéshez igazodó helyesírás“ persze hogy nincs egyetlenegy nyelvben sem (75), de nem is akar ilyesmit ránk erőszakolni senki, minek hát valami több száz hang- és írásjelű fonetikus írás ördögét a falra fésteni és ellene hadakozni?

A kiejtéstől eltérő írást két példa szemlélteti a cikkben: az *egy* és a *hallgasd* (77). Az elsőről azt olvassuk, hogy „mai helyesírással *eggy*-et... hangtanilag még pontosabban *ëggy*-et... kellene írunk“. Az ezó kiejtés szerint igen, de mivel a magyarságnak egy része nyílt *e*-vel beszél, az ezó kiejtés szempontjából az *eggy* írásmód is pontos hangtani átírás. A cikk szerint ez a változat nem „kísérti tollunkat“. Vannak, akik kísértésbe esnek, pl. éppen folyóiratunkban nemrég ketten is javasolták az *egy* számnévnek ilyen írását, de kifejtettük, hogy ennek a helyesírási újításnak nem volna semmi célja (XVI, 16—24). A másik példa, a *hallgasd* nincs szerencsésen megválasztva annak szemléltetésére, hogy a szóelemző

írás szerint „ez az alak volna helyesebb: *hallgatjd*“. Az *irjad*–*ird* alakpár ugyanis azt mutatja, hogy a felszólító módnak rövidebb formájában hiányzik a *j* módjel, tehát azt kellett volna mondani, hogy „ez az alak volna helyesebb: *hallgatl*“, vagy pedig a teljesebb *hallgassad*–*hallgatjad* alakpárt kellett volna szembeállítani egymással, bár fölösleges ilyen példákkal előhozakodni, mert még a XVII. századi Geleji Katona Istvánnak sem jutott eszébe a kiejtéstől ennyire elrugaskodó szóelemző írásmód, pedig ő olyan túlzásba tévedt, hogy *jönnnek* helyett is ezt akarta írni: *jövnnek* (l. az iskolai helyesírás magyarázatát, 37. l.).

Az idegen szavak és tulajdonnevek írását fejtegető sorok körülbelül a közfelfogást fejezik ki, ennél fogva nem kell bővebben szólni róluk, de annál inkább megkívánják a hozzászólást a cikkben foglalt javaslatok. Helyesírásunkban u. i. négy elv érvényesül: a kiejtés, a szóelemzés, a hagyomány és az egyszerűsítés elve. Ujváry még két új elvet ajánl a meglevők kiegészítéséül, két olyan alapelvet, amely szerinte „minden vonatkozásban hasznosnak bizonyul“ (81). Az első alapelv rövidre fogva ez: „A helyesírást a szokás alakítja... Szokottat a szokatlanért kényszerítő ok nélkül elvetni tehát nem szabad“ (77). Bizonyos, hogy a helyesírásban nagy része van a szokásnak, mint a nyelvben is általában, de ne felejtjük el, hogy a szokást meg is lehet változtatni. Régi szokások kikopnak a divatból, és új szokások kapnak lábra. Újító hajlamú emberek új szokásokat kezdenek, s az új szokások néha elterjednek, néha nem. A szokás tehát nem egészen korlátlan úr sem a nyelvben, sem a helyesírásban. Hogy mit szoknak meg az emberek, abba bele is lehet szólni irányítással. Nemcsak szokások vannak a világon, hanem szoktatás is lehetséges. És csak az idősebb nemzedék ragaszkodik szívesen szokásaihoz, az ifjúság még nem rabja a szokásnak. Az öregek nehezen szoktak le a cz írásáról, a gyermekeknek nem kellett leszokniuk róla.

A másik ajánlott új alapelv az, hogy csak olyan helyesírási változtatás van helyén, amely „gyorsabb, könnyebb, félreérthetlenebb“ olvasást és írást biztosít (77). E szerint a gyorsaság volna az írásnak és az olvasásnak legfőbb kelléke. Ujváry „a kiejtés túlbecsülésétől“ óv bennünket (75), és nem veszi észre, hogy ő meg a gyorsaságot becsüli kelletténél többre. Olyan túlzásba esik, hogy „létkérdésnek“ mondja az olvasás gyorsaságát (75). El lehet képzelni olyan rendkívüli esetet, hogy életünk függ tőle, milyen gyorsan olvasunk el valamit, de rendes körülmények között nem létkérdés az, hogy öt perc alatt olvasok-e el valamely cikket vagy nyolc perc alatt, sőt éppenséggel egy negyedóra alatt. A gyorsaság az írásban igen hasznos és gyakran szükséges dolog, ezért tanulunk gyorsírást és gépírást; akár meg is lehet élni belőle. Az írás gyorsaságát mérni is szokták, de mi volna az olvasás gyorsaságának mértéke? Továbbá az olvasás gyorsasága nem csupán a helyesírástól függ, hanem mástól is, főképp az olvasó gyakorlottságától. Aki sokat olvas, könnyebben és gyorsabban olvas, mint aki csak hébe-hóba vesz olvasnivalót a kezébe. Ugyanezt mondhatjuk az írásról is, általában minden tevékenységről, mert gyakorlással válik belőlünk mester. Másrészt a gyorsaság az olvasásban nem csupán hasznos lehet, hanem káros is. Aki gyorsan olvas, gyakran felüle-

tesen olvas, sok mindent nem vesz észre abban, amit olvasott, és alig jegyez meg belőle valamit. Az olvasottságot értékesnek tartjuk, de ha valakinek nagy az olvasottsága, az nem mindig azért van, mert gyorsan olvasott, hanem talán több időt fordított az olvasásra, mint mások, talán jó emlékezőképessége van, vagy tudja, hogyan kell olvasni, jegyzeteket készít olvasás közben, s ezzel biztosítja magát, hogy amit olvasott, nem felejtí el.

Különben sem kell akkora fontosságot tulajdonítani a helyesírásnak az olvasás szempontjából. Aki az olvasás lélektanával foglalkozott, persze az olvasásnak nem pusztán technikai részével, az tudja, hogy a legtöbb olvasó csupán a tartalomra, a mesére, a gondolatokra figyel, mikor olvas; olvasmányának alaki sajátosságait: szerkesztét, nyelvét, helyesírását nem méltatja figyelemre. Éppen azért tanulják meg sokan nehezen a helyesírást, mert nem figyelik meg, hogyan vannak írva a szavak és a szóalakok, tehát nem is emlékezhetnek rájuk. A figyelem lélektanából azt is tudjuk, hogy nem lehet egyszerre többfelére figyelni, s ha ide-oda kell ugrálnia figyelmünknek, egyszer a tartalomra, másszor a helyesírásra, nagyon kifáradunk, azonkívül sem a tartalmat, sem a helyesírást nem figyelhetjük meg igazán. A legtöbb olvasó már csak ezért sem igen vet ügyet olvasmányának helyesírására. Fontosabb neki a tartalom. Petőfi, Arany, Jókai, Mikszáth művei a régibb helyesírással vannak kiadva, de a mai olvasó is zökkenő nélkül, folyamatosan olvassa ezeket a kiadásokat, sőt rendszerint észre sem veszi, hogy más a helyesírásuk, mint a mai könyveké és újságoké.

Nagyon egyoldalúan ítéli meg Ujváry a helyesírás fejlődését, mikor pusztán „a beidegződési lehetőségek szaporodásának” tulajdonítja azt, hogy a könyvnyomtatás elterjedése után „kezdeft egy mind egységesebb írásmód... kialakulni” (75). Nemesak a kéziratos irodalom korában volt sokféle a helyesírásunk, hanem még azután is hosszú ideig ingadozott, sőt még ma sem teljesen egységes, még azoké sem, akik gondot fordítanak írásuknak egyöntetűségére. Kétségtelen, hogy a fejlődés apasztotta a pusztá helyesírási változatok számát, de nem úgy, mint Ujváry gondolja, hogy az a változat győzött, „amelyik leggyakrabban került szem elé, amelyiknek képe legjobban beidegződött” (76). Ki olvasta meg pl., hányszor írták és nyomtatták le a diadalmas *attyja* írásformát, hányszor a küzdelemben elbukott *attya* szóalakot? Még ha megolvashatná is valaki, ki tudná megmondani, melyiket olvasták el többen és többször? Magával a beidegződéssel már azért sem lehet a helyesírás történetét magyarázni, mert a beidegződés hozzá van kötve az emberek véges életéhez. Akikbe beidegződtek egyes írásképek, azok meghalnak, és velük együtt a beidegződésnek is vége. Új egyének következnek, akik készek más írásformák beidegzésére is. Nem a beidegződés vitte győzelemre az *attyja* írásmódot, hanem az, hogy 1832-ben az Akadémia ezt fogadta el belátás, nem beidegzés alapján, mert helyesebbnek ítélte az *attya* írásmódnál. Az *Örődögh* írásforma sem azért maradt meg, mert „annak idején ezt a szót nyilván jóval többször írták le és olvasták el családnévként, mint közfőnév gyanánt” (76), hanem azért, mert a család ragaszkodott nevének ehhez az alakjához. De *Örödögh* is lehetett volna belőle, mint a *Panori Thewrewk* családból való *Török Aurél* példája mutatja.

A cikk szerint az ajánlott két új alapelv haszná helyesírásunk legbonyolultabb fejezetének, az egybeírásnak és a különírásnak kérdésében tűnik ki legjobban (79). Talán elmondhatom itt, hogy mikor hozzáfogtam a nagy helyesírási szótár összeállításához, én is rendezni akartam ezt a kérdést, és hogy szabályokat állapíthassak meg, gyűjteni kezdtem az anyagot, az összetett szavak különféle fajtáit. Nem lapszámmal, hanem súllyal jelezhetném, mennyi papírost írtam tele erre a célra gyorsírással. De meg kell vallanom, sehogyan sem sikerült szép szabályos francia kertet varázsolni az összetett szavak őserdejéből, pedig elolvastam azokat a fejtegetéseket, amelyeknek szerzői azt hiszik, megtalálták a nyitját annak, miről lehet biztosan felismerni az összetett szót. Kapva-kapnék tehát rajta, ha valaki kezembe adná azt az Ariadne-fonalat, amelyvel el tudnék igazodni ebben az őserdőben.

Ujváry az írás és az olvasás technikájának azt a szabályát ajánlja figyelmünkbe, hogy írásunkat lehetőleg tagolni kell kisebb betűcsoportokra, mert „egy lendülettel, kezünk továbbmozdítása nélkül” nem írhatunk le 5–6 betűnél többet (80), ennél fogva a hosszú szavak zavarnak bennünket az írásban, de az olvasásban is. Azt természetesen ő is tudja, szó sem lehet róla, hogy hat betűnél hosszabb szavakat ne írjunk, hiszen az egyszerű szavakat nem lehet így elemekre bontva leírni, csak az összetetteket, de úgy véli, hogy az említett szabály „rugalmasan” nagyon is felhasználható (80). Lássuk, hogyan.

Cikkében két-két részre tagolva írja ezeket a szavakat: *mindez* (74) és *egypár* (jelentése: *néhány*, 75), noha mindegyik csupán hat betűből áll, tehát egy lendülettel leírható. A háromszor is hosszabb *győzedelmeskedhetik* (76) ugyancsak megnehezíti az írást és olvasást, mégis egy szó, az említett rövid összetételeknek pedig kétfelé kell válniuk. Miért? Egybeírásukat már megszoktuk. Miért írják *mind az*, *mind ez*, de *ugyanaz*; *ugyanaz*, mikor emezek egy-egy betűvel hosszabbak? Ujváry maga is egybeírja: *ugyanazt* (79), miért ne írhatná hasonlóképp: *mindazt*, *mindezt*? Értelmi különbség is van az egybeírás és a különírás között. „*Mindaz*, amit mond, helyes.” „Van-e helyes is a sok állítás között? — Hogyne, *mind az*.” „*Mindezt valljuk*” annyi mint: *ezt mind(et) valljuk*. „*Mind ezt valljuk*” jelentése: *mindnyájan ezt valljuk*. Ugyanígy az *egy pár* is csak *kettő*, az *egypár* azonban *néhány* (l. a nyomdai helyesírás szótárát), Ujváry írásmódja tehát félreértésre is alkalmat adhat.

Vétünk szerinte az írás-olvasás technikája ellen akkor is, ha kettőnél több szó van az összetételben (79). Egyik példája a *mindazonáltal*, pedig ez csak 13 betű, a 72. lapon olvasható *következetlenségek* ellenben 18, a *győzedelmeskedhetik* meg 19. Emezekkel már csak nagyobb technikai hibát követünk el, mint a *mindazonáltal*-al, hogy a 3–3 szóból, de csupán 8–8 betűből álló *fűzfásip*-ről és *közfőnév*-ről ne is beszéljek. Vagy az egyszerű szavak írására és olvasására más technikai szabályok érvényesek, mint az összetételekére?

Szemet szúr a cikkben az *írás- vagy olvasáslehetőség* mellett (77) a kétszer előforduló *írás-olvasás technikai* (78, 79). Az első helyesen van írva, mert a birtokos összetételeket egybeírjuk. Amde

az olvasástechnika ugyanolyan birtokos összetétel, mint az *olvasás-lehetőség* (az *olvasás technikája lehetősége*), nincs tehát megokolva, hogy kétféleképp írjuk, és természetesen a melléknévi származékot is egybe kell írni: *írás-olvasástechnikai*, annál inkább, mert a *technikai* éppúgy 9 betű, mint a *lehetőség*. Hogy kell hát értelmezni az írás-olvasástechnikai szabályoknak rugalmas alkalmazását? Kétszer *kis betű* van a cikkben (80), ellenben *nagybetű* (81), vagyis Ujváry ugyanúgy ingadozik az egybeírásban és különírásban, mint édes mindnyájan. Az Akadémiának azonban szemére veti, hogy „szabály ide, szabály oda” (80), pedig a felrótt két példa nem is sért meg semmiféle szabályt. A *hálókocsipótjegy* birtokos összetétel, akárcsak a *villamosjegy: a hálókocsi pótjegye*. Bátran egybe is lehet írni. Ha valaki mégis hosszallja a szót, vagy érezletni akarja alkotóelemeit, módjában van tagolni kötőjellel: *hálókocsi-pótjegy*. Négy szóból van ugyan összetéve, de egybeírva is három betűvel rövidebb az Ujváry cikkében olvasható *boszorkánymesterség-nél* (75). Az *arany cigaretthárca* sem szabálytalan írásmód, hiszen nincs olyan szabály, hogy a jelzőül használt anyagnevet mindig egybe kellene írni a jelzett szóval. Az *ezüst-kunál* lehet e g y szó, de ki írná egybe: *ezüst evőeszközök* vagy éppen *ezüst evőeszközkészlet*?

Néha az magyaráz meg egy-egy írásmódot, hogy a szavak helyesírás dolgában is hatnak egymásra. Az *egyszer s mindenkorra* pl. nem volna lehetetlen írásmód, sőt talán célszerűbbnek is mondhatjuk, mint a hivatalos *egyszersmindenkorra* írásformát. Hogy mégis egybeírjuk, annak nyilván az írásban tagolhatatlan *egyszersmind* az oka. Különbséget teszünk a *mindenesetre* és a *minden esetre* között. „A szabály *mindenesetre* (azaz: *okvetlenül, mindenkép*) érvényes.” „A szabály *minden esetre* (azaz: *mindegyik esetre*) érvényes.” A *mindenesetre* írásmód hatásának tudhatjuk aztán be, hogy a szónak ellentétét is egybeírjuk: „*semmiesetre* sem érvényes” (azaz: *semmikép* sem), bár itt nincs szükség az előbbi fajta megkülönböztetésre, mert így beszélünk: „A szabály *semmiféle* (vagy *semelyik*) esetre sem érvényes”, és ezzel a *semmi esetre* különírását is meg lehet okolni.

Ha igaz, hogy a *Szent Imre városi* sokkal olvashatóbb, mint a *szentimrevárosi* (80), akkor Ujvárynak bizonyára a *szentjánosbogár* és a *szentjánoskenyér* is *Szent János bogár* lesz és *Szent János kenyér*. Nem hiszem, hogy sokan követnék példáját. Aztán meg ha így íránk, a következetesség megkívná ezeket is: *Ferenc város, Ferenc városi*. Lehetne remélni, hogy a közönség elfogadja ezt az írásmódot? Tamás vagyok benne. Egyszer összeresgéltem, hányféleképpen írták a *szentivánéji* szót. Volt *Szent-Iván éji, Szent-Iván-éji, Szent Iván-éji, Szentiván éji, Szentiván-éji és szentiván-éji*, tehát mindenféleképp írták, csak úgy nem, ahogy Ujváry szeretné: *Szent Iván éji*. Úgy látszik, a ma szokásos *szentivánéji* mégsem olvashatatlan; különben nem írják így.

Az egybeírás természetesen szaporítja a hosszú szavak számát. Ezeknek egy része azonban úgy keletkezett, hogy a német nyelvet utánoztuk a szavak összetételének módjában, az *elemikár-biztosítás* pl. aligha született volna meg az *Elementarversiche-*

rung nélkül. Ha nem a német szó lett volna a mintánk, bizonyára *elemi kár elleni biztosítás*-t mondanánk, mert nem elemi kárt óhajtunk biztosítani magunknak. Még jó, hogy a 31 betűs *Lebensversicherungsgesellschaft*-ot *életbiztosító társaság*-nak fordítottuk, nem szolgai módon így: *életbiztosítástársaság*, ámbar ennek 22 betűje is csekélység a német szó hosszúságához képest. Halász Gyula szókigyóknak nevezte az efféle szavakat (Édes anyanyelvünk, 172. l.). Ilyenek minden nyelvben vannak. Még a rövid szavairól híres angol nyelvben is ott a 21 betűs *indistinguishableness*; magyar párja, a *megkülönböztethetetlenség* 25 betű; a francia *anticonstitutionnellement* szintén ennyi, az *alkotmányellenesen* csak 18. A 36 betűből álló *élelmiszerjegyhiávalvezetőhelyettes* is elbújhat a 41 betűs *Stiftungsadministrationskontrollhoffiziant* (az *alapítványkezelést ellenőrző alkalmazott*) és az 52 betűs *Kesselsteinverhinderungsmittelerzeugungsgesellschaft* (*kazánkő elleni szert gyártó társaság*) mellett (a német példák Engel Eduárd könyvéből valók: *Gutes Deutsch*, 4. kiadás, 71. l.). De efféle giliszta-szavak csak papiroson lehetségesek. Az életben az a hosszú nevű tisztviselő is bizonyára egyszerű *helyettes*-sé zsugorodik össze.

Régebben is észrevették már a hosszú szavak alkalmazhatóságát, és segíteni igyekeztek rajta. Egykori kiváló szemorvosunk és derék nyelvművelőnk, Csapodi István már 61 évvel ezelőtt tanácsolta a Nyelvőrben, hogy kerüljük a szavaknak fölösleges egybeírását, az iskolai helyesírás készültének hírére pedig újra előállt javaslataival (uo. XXVIII, 538). Nem a betűk számára való tekintettel, hanem nyelvi alapon kívánta, hogy a melléknévi jelzőhöz hasonlóan a főnévi jelzőt se írjuk egybe a jelzett szóval, tehát írjunk így: *fa ház, kő ház* (mint *fehér ház*), *karika gyűrű, arany lánc, vas lapát, fő ok, köz vitéz* stb., továbbá *nagy fejű, három emeletes*, pedig ma különbséget teszünk a *három emeletes ház* (három olyan ház, amely emeletes) és a *háromemeletes ház* között. Két szóba akarta írni az efféléket is: *észre vesz, félre ért, hozzá szoktat, bele köt, egybe vág, össze tétel, együtt lét* stb. Cikkében mindjárt alkalmazta is elveit, és ilyeneket írt: *külön választani, egybe írás, el hagyása, meg bontja, el térjen* stb. A Nyelvőrnek következő évfolyamában Joannovics György szembeszállt ezeknek a javaslatoknak egy részével (XXIX, 116). noha ő is két szóba írt még sok olyat, ami ma már egy szó, pl. *egyetlen egy*. Így írja Ujváry is (75), ezenkívül *mindenek előtt* (74), *egy régtében*, (79), *kezdő betű* (80), *végig betűzése* (75), éppen úgy, mint Csapodi: *végig betűzésük* (az idézett helyen). Amde helyesírásunkat visszafelé fejleszteni nem lehet. Amely szavaknak egybeírása már megállapodott, azoknak különírását hiába javasoljuk. Az idő kereke csak előre forog. Aki visszafelé akarja forgatni, nem remélheti, hogy sikert arat.

Úgy látom, a rendezetlenség vádja főképp az egybeírás és a különírás bizonytalanságából kerekedett. Vigasztalásul hadd hivatkozzam arra, hogy a híres Duden is így kezdi idevágó pontját: Erre nem lehet határozott szabályokat adni (12. kiadás, 24.* l.: *Feste Regeln lassen sich hier nicht geben*). Az oxfordi kisebb szótár előszava szintén azt mutatja, hogy az angoloknak is viaskodniuk kell

azzal a kérdéssel, mikor írják külön, mikor kötőjellel, mikor egybe az összetett szavak részeit (The Concise Oxford Dictionary of Current English, 1934-i kiadás, VIII—IX. l.). Nemesak minálunk van „zürzavar és bizonytalanság” (73), az angol szótár szerzői is *chaos*-t emlegetnek (IX. l.).

Egy tétel vár még megvitatásra, az, hogy „az olvashatóság állandóságát követel” a helyesírásban (81). Amint tudjuk, kétféle helyesírás van, történeti (vagyis hagyományos) helyesírás és észszerű helyesírás. Az előbbi nem változott-együtt a nyelvvel, hanem megállt a nyelv történeti fejlődésének egy régebbi fokán, és azt tükrözi vissza. Ilyen az angol nyelv helyesírása vagy a franciáé. Az észszerű helyesírást ellenben az emberi ész folytonosan szabályozza, igyekszik minden korban hozzáigazítani a nyelvnek lassú, de szüntelen változásához. A magyar helyesírás ebbe a csoportba tartozik. Csak a történeti helyesírást jellemzi az állandóság, az észszerű helyesírásban csupán viszonylagos állandóságról lehet beszélni. Kisebb változások még a történeti helyesírásban is lehetségesek, gyökeres újítások pedig az észszerű helyesírásban is rendszeren meghiúsulnak a nyelvi közösség ellenállásán.

Ujváry hajlandó volna történetivé alakítani helyesírásunkat, és nem tartaná hibának, ha helyesírásunk idővel elszakadna nyelvünk fejlődésétől, és mostani állapotában megmerevednék. Akiknek már van ilyen megmerevedett helyesírásuk — az angolok és a franciák —, másképp vélekednek. Az angolra csupán egy kis könyvecske van kezem ügyében (Ernest Weekley: The English Language, Benn's Sixpenny Library, No. 35). Egyebek közt azt olvasom benne, hogy a legtöbb nyelv helyesírása mindenféle szabálytalanságokat és következetlenségeket mutat, az angol helyesírás azonban, ha a beszélt nyelvhez való viszonyát tekintjük, „egészen bolond” (*quite crazy*, 73. l.). Azt akarjuk talán, hogy minékünk is „bolond” helyesírásunk legyen valamikor? Már köszönjük, nem kérünk belőle. Vendryes — előbb idézett könyvében — a különféle népek helyesírásáról szólva, azt mondja, hogy a francia vagy az angol helyesírás förtelmes (*abominable*, 393. l.). Egy másik francia nyelvész, Dauzat helytelen írásnak (*cacographie* nak) nevezi a mai francia helyesírást (La langue française d'aujourd'hui, 4. kiadás, 120. l.). Egy harmadik francia szerző, Reinach úgy nyilatkozik egy művében (Sidonie ou le français sans peine, 5. kiadás), hogy a francia helyesírás jórészt képtelen (*incapable*, 95. l.). S az a baj, hogy az ilyen megmerevedett a nyelv fejlődésétől messze elmaradt helyesíráson már forradalmi újításokkal sem lehet segíteni, mert akkor a régi helyesírással nyomtatott könyvek mind olvashatatlanokká válnak. Nincs más mód, időnként tatarozgatni kell a helyesírást, hogy el ne avuljon, hanem lépést tartson a nyelv fejlődésével. Ujváry dicséretképen említi, hogy a francia helyesírás az utóbbi 100—150 év alatt lényegében alig változott. Dauzat pedig éppen azt veti szemére a Francia Akadémiának, hogy a XIX. század vége felé teljesen abbahagyta a helyesírás javítgatását (Histoire de la langue française, 537. l.). Ki vállalná a felelősséget azért, hogy egyszer majd a mi Akadémiánkat is hasonló szemrehányással lehessen illetni?

Minél jobban terjed a műveltség, a helyesírás annál inkább közüggé válik, ennél fogva köszönettel kell fogadnunk minden olyan igyekezetet, amelynek célja helyesírásunk tökéletesítése. Szívesen elismerjük a szerző szándékának jóságát, és méltányoljuk fáradozását, de tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy helyesírásunk ügyét tanulmányra nem vitte előbbre.

Nagy J. Béla.

„A magyar helyesírás kítagodottja.“

A fenti címen közölt a Magyar Nemzet Gy. Gömöri Jenő tollából 1949. febr. 27-én egy kis cikket. Az ügynevezett „zárt e“ vagy „közép e“ érdekében szólalt fel a cikkíró. Arról a magánhangzóról van szó, amely a *tesz, vesz, lesz* szóban, a *lehet, mennek* szónak első, az *ember, gyerek* stb. szónak második szótagjában van meg pl. a dunántúli emberek kiejtésében. Ennek a hangnak a helyesírásban nincs az *e* betű mellett külön jele, noha — mint a cikkíró is megállapítja — a magyar nyelvet beszélők többsége ismeri, használja, s a másik *e* hangtól (a „nyílt e“-től) való megkülönböztetése azért is fontos volna, mert ugyanazon szónak nyílt vagy zárt *e*-vel való ejtése különböző jelentéssel jár együtt. Ha azt mondom, *élég*, az azt jelenti: nem kérek többet, ellenben *elég* a száraz fa, ha meggyújtják. Ezzel fejezi be a cikkíró a mondani-valóját: „A zárt *e* tehát ... él is, hat is, nem hagyja magát. Miért is nincs betűje a magyar ábécében? Csak a jó Isten tudja, meg — a Magyar Tudományos Akadémia.“

Nem képviselem ugyan a Tudományos Akadémiát, de azért legyen szabad válaszolnom a kérdésre. Vajjon csakugyan ilyen egyszerű lenne-e a megoldás, hogy az Akadémia a helyesírási szótár legközelebbi kiadásában valamilyen módon jelzi a zárt *e* hangokat (pl. ahogy a nyelvész szakemberek szokták, *ë* betűvel), s szépen átveszi mindenki s ezután így is fogja írni?

A vita nem újkeletű. Majd száz esztendővel ezelőttről idézhetjük például Szász Károly hasonló óhaját. A *vers-szavalás elméleti és gyakorlati kézikönyve* című munkájában (Pest, 1863.) a magyar nyelv nyomorúságának mondja, hogy vannak magánhangzóink, amelyeknek nincs külön jelük, így „a rövid és hosszú *e*“ (értsd: a nyílt *e* és a zárt *ë*) is ugyanazon jelet kapja, de ezen — szerinte — a nyelvtan és a helyesírás könnyen segíthetne. Nem sokkal később (1872-ben) Vadnai Rudolf egy egész nyelvészeti könyvet írt úgy, hogy megkülönböztette benne a kétféle *e* hangot. (Mellesleg megjegyezve: az Akadémiát ő is a vádlottak padjára ülteti, amiért még nem tette általánossá ezt az írásmódot.)

Egykori kiváló nyelvtudósunk, Szarvas Gábor, a Nyelvőr megindítója szerint nem is beszél magyarul az, aki a kétféle *e* hangot nem különbözteti meg, s a nyelv romlásának, helytelen irányú fejlődésének tartja azt a jelenséget, hogy a „művelt kiejtés“ a zárt *ë*-t megtagadja és szándékosan kizárja a magyar nyelv hangjainak sorából. Szarvas Gábor után és a Magyar Nemzet

cikkírója előtt igen sok embernek jutott még eszébe ez a kérdés.¹ Legfőképp azoknak, akik a maguk beszédében megkülönböztették a kétféle *e* hangot, s ezzel beszédük egyértelműbbé, világosabbá s szerintük szebbé is lett.

Azok előtt, akik ismerik a kétféle *e* hangot, nem is kétséges, hogy egy-egy szó értelme más lesz, ha nyílt *e*-vel vagy zárt *é*-vel mondjuk; e hangkülönbségnek tehát értelemmegkülönböztető szerepe van. Azt mondhatjuk például: azon jár az *eszünk*, mit *észünk* ebédre, vagy: már jönnek *érted*, *értéd*? Mást jelent a „sokat *összevesznek*“ (civakodnak), mint a „sokat *összevésznek*“ (összevásárolnak). A *fej* főnévnek ezek az alakjai: *fejem*, *fejed*, *fejek* — egészen mást jelentenek, ha a második szótagban *é* hang lesz: *fejem*, *fejéd*, *fejék*; ezek már a *fejni* igéből valók. Ennek az igének a múlt idejű alakja (pl. tehenet *fejtem*) zárt *é*-vel a *fejt* ige jelen ideje: *fejtém* a ruhát. Ugyanabban az igében is idő, illetőleg jelentésbeli változást idézhet elő az *é* — *e* különbség: *keresték* (ti, most), *kerestek* (ők, a múltban); *festét él* (magad), *festettél* (mással). Az utóbbi igealakot sokan *festtettél*-nek írják — mai helyesírásunk szerint helytelenül — ezzel is ki akartván fejezni azt, hogy itt műveltető igéről van szó.

Vagy említsük meg a gyakran idézett *mentek* szót, amely az *é* — *e* hangot megkülönböztetők legnagyobb részének beszédében négyféle formában és jelentésben van meg: én *kimenték* valakit a vízből; ti *kiméntek* a szobából. ők *elméntek* hazulról; ők *menték* (mentesek) a gyanútól.

A példákat még hosszan folytathatnánk.² de azt hiszem, ennyi is bőven elég tételünk igazolására. Ezek után az olvasóban is felmerülhet a kérdés: ha ilyen fontos szerepe van a kétféle *e* hangnak, miért nem különböztetjük meg őket írásban is?

Tegyük fel, hogy ezt valóban meg akarjuk tenni. Lássuk, milyen nehézségeket kellene megoldanunk.

Előszörban is a magyarul beszélők egy részét meg kellene tanítanunk arra, hogy melyik a zárt, melyik a nyílt *e* hang. Mert nem kevés azoknak a száma, akik csak egyféle (nyílt) *e*-vel beszélnek, a zárt *é*-t egyáltalán nem ismerik. Így pl. nem ejti Abaúj, Zemplén, Szatmár, Bereg, Szabolcs, Hajdú megye lakossága, s a székelyek kivételével az erdélyi magyarság sem. A magyarul beszélők többsége ezek szerint ismeri a zárt *é* hangot. Hogy pontosan milyen az arány az *e*-ző és az *é*-ző nyelvet beszélők között, azt igen nehéz eldönteni. Az *ő*-ző nyelvjárást beszélőket (Baranya, Somogy, Csanád, Csongrád, Pest megye egy részét) az *é*-zőkhöz számíthatjuk, mert általában az *é* helyén mondanak *ő*-t,³ de külön-

¹ Vö. pl. Magyarosan III, 154 és Nagy Adorján, A beszédtechnika vezérfonala (Bp. 1947) 92—5.

² Nagy J. Béla Köznyelvi kiejtésünk című tanulmányában (Magyar Nyelv XXXVII, 82 és a Magyar Nyelvudományi Társaság Kiadványai 57. sz.) bőséges anyagot talál ide vonatkozólag az olvasó.

³ Kalmár György azzal a megokolással ajánlotta 1770-ben latinul megjelent munkájában a zárt *e* hang jelölésére az *é* betűt, mert a zárt *e* *ő*-vel szokott váltakozni, tehát az *ő* két pontja kerül az *e* betű fölé.

ben ismerik és használják az *ē* hangot is, az egytagú és a vegyeshangú szavakban: *lē, tē, nē, lēány, szēda, gērēda* stb.

Vannak azonban átmeneti területek, ahol egyes szavakban még megv. n az *ē*, másokban eltűnt. Az *ē*-zés foka sokszor egyenként is különböző. Karcagon a katolikus lakosság *ē*-ző, a református *e*-ző. (E keltősségnék okát természetesen nem a vallási különbségben, hanem a településtörténeti előzményekben kell keresnünk.) Hova számítsuk nagyvárosaink, de különösen Budapest nyelvét? Mindezeket meggondolva, csak igen nagy általánosítással mondhatjuk, hogy a magyarul beszélőknek háromnegyedrésze *ē*-ző, a többi nem ismeri a zárt *ē* hangot. Az utóbbiak számára azonban alighanem megoldhatatlan problémát jelentene az új írásmód bevezetése. Mert azt ugyan könnyű megtanulni, hogy az *e* betű jelölhet zárt vagy nyílt *e* hangot is, de az *ē* — *e* megkülönböztetésre általánosan érvényes szabályt aligha lehetne szerkeszteni.

A kétalakú ragok és képzők *e*-je mindig nyílt: *erdőre* (-*ra*, -*re*), *égbe* (-*ba*, -*be*), *nyerhet* (-*hat*, -*het*); a háromalakúaké pedig zárt: *székén* (-*on*, -*én*, -*ön*), *képhéz* (-*hez*, -*höz*), *keverég*, *verdés*, *ereszkedik* stb. De már Szarvas Gábornak az az állítása (Magyar Nyelvőr II, 100), hogy ha a szóhoz a tárgyrag „segédhangzó” nélkül járul (*kész* *t*, *vér* *t*), akkor egyéb esetekben a kötőhang zárt *ē*: *késék*, *késēm*, *vérēm*, *véréd* stb., nem mindig helytálló. A *rész* szó tárgyragja pl. kötőhangzó nélküli: *részt* vesz, a többesszáma mégsem *részék*, hanem *részek*. Az *egész-en*, *sebēs-en*, *ép-en*, *kész-en*, szavak hogyan? kérdésre felelnek, a ragokban mindenütt nyílt *e* van ellentétben a zárt *ē* vel hangzó *egész-én*, *sebēs-én*, *ép-én*, *kész-én* alakokkal, ezek már hol? vagy min? kérdésre felelő helyhatározók. Viszont a *szép-en* egyaránt jelenthet mód- és helyhatározót is, legalább is a dunántúliak nyelvében.

Ezek a nehézségek még csak legyőzhetők, mert a ragokról és képzőkről össze lehet állítani egy többé-kevésbé biztos útmutatót. De a fontosabb kérdés, az alapszók kérdése még mindig hátra van. Azt mondhatná erre az *ē*-ző olvasó (amire a Magyar Nemzet cikkírója is célzott), hogy tessék jelölni a helyesírási szótárban a különbségeket, s aki nem tudja, tanulja meg.

Feltéve, de meg nem engedve, hogy erre valóban meg tudnánk tanítani az összes tanítókat és tanárokat, s azok át tudnák adni tudásukat minden eléjük kerülő tanulóknak, azoknak is, akik sohasem hallottak és ejtettek kétféle *e*-t —, a feladat megvalósításának kezdetén már komoly nehézségekbe ütköznénk. Az egységes *ē*-ző szótár összeállítása ugyanis csak egységes *ē*-ző nyelv alapján volna lehetséges, ilyen pedig — nincs. Sem mostani köznyelvi kiejtésünk nem az, sem nyelvjárásaink. Csak néhány példát említek ennek a bizonyítására: A *be* igekötő *e*-je Veszprém megyében nyílt, Baranyában és még sok helyen zárt: *bē*. A Dunántúl keleti részén *fekete medve*, a nyugati *feketē medvē* a szokásos kiejtés. Van *kégyelmez* és *kegyelmez*, *fejedelēm* és *fejedelēm*, *cseléd* és *cselēd*, *nēm* és *nem*, *szēnt* és *szent* stb. is. Igen eltérő a dunántúli *ē*-zéstől a gyergyói és udvarhelyi székelyek *ē*-zése is. Melyik formát vennénk most már irányadónak?

Volt-e egyáltalán idő, mikor írásban is jelölték a különbséget a kétféle *e* hang között? Egységesen, az egész magyar nyelvterületre alkalmazva sohasem találunk ilyen írásmódot. De igenis előfordult akkor, amikor az egyes írók még — irodalmi nyelv híján — a maguk tájnyelvén írtak. A XV. sz. közepéről való Bécsi Kódex pl. gyakran *é*-vel jelöli a zárt *e* hangot: *vénni, ténni, énni, lenne* stb. (a nyílt *e* hangot még következetesebben *é*-vel). A XVI. század elejéről való Jordánszky-Kódexben ugyanez a hang gyakr *ee* betűkkel van jelölve: *meennek, keellemetes* stb. Csak hogy a régi korból vannak *i*-zók és *ö*-zók tájszólással írt irodalmi emlékeink is. Mihelyt azonban az irodalom felszabadul a táji elszigetelődésből és közügygé kezd válni, kezdenek elmaradozni, majd szinte teljesen megszűnnek a tájnyelvi jelenségek, legfeljebb a stílus eszközeként jelennek meg ismét.

Ismerünk parasztembereket, akik írásukban ma is megkülönböztetik a zárt *é*-t, de egyéb nyelvjárási jelenségeket is.

Egy martosi (Komárom m.) parasztasszony, György Andrásné Bazsó Lídia pl. így ír az életéről: „Ides apám tőlén mént étetnyi a tisztelendő úr tehenejít, még munka közben az iskolásdijákokra is be fütöt mer azir is adot a kössig két kocsi szolnát, amivel othon fütötünk a keménczébe.” Úgy látszik, a zárt *é* hangot az *é*-hez érezte közelebb (valóban közelebb is van hozzá), mint a nyílt *e*-hez, mert *é* betűvel jelölte, noha az hosszú *h* ngző. Erősebbnek érezte tehát a minőségi különbséget a mennyiséginél.

Kálmán Béla egy péterrévi (Bács-Bodrog m.) ember levelét közli (Magyar Nyelv XLIV, 157), aki ugyancsak jelzi írásában a zárt *é* hangokat. Pl. „Örömel értesítém dolgozom kicsit szokatlan a hej de minden új ... egy hercegi volt birtokonn vagyok” stb. Lehet, hogy azért tett pontot az *e* betűre, mert a zárt *é*-t olyanféle hangnak érezte, mint az *é*-t; talán éppen annak rövid párjánál fogta fel. Ez az írásmód különben szokásos volt a múlt századi nyelvészeti munkákban is.

Szóba kerülhet ezek után az a kérdés, hogy nem tájszólást, hanem az úgynevezett köznyelvet beszélők nyelvében a zárt *é* megkülönböztetését tájnyelvi sajátásnak minősítsük-e? Határozottan nemmel felelhetünk. A köznyelvet beszélőknek igen jelentékeny része megkülönbözteti kiejtésében a zárt *é* hangot, de ez egyáltalán nem ad beszédünknek tájnyelvi jelleget, mint például az *ö*-zés vagy az *i*-zés (*embör, gyerök; szíp, úgy* stb.). Ennek legfőbb oka éppen az, hogy zárt *é*-vel sokan beszélünk, tehát megszokottak, természetesnek érezzük. De azonnal feltűnő és erős nyelvjárási szint ad a beszédnek, ha a zárt *é* nem az általánosságban megszokott módon jelentkezik (pl. *fekete* helyett *feketé*). Azok sem érzik feltűnőnek a kétféle *e* megkülönböztetését köznyelvünkben, akik maguk csak egyféle *e*-vel beszélnek. Ez azért van, mert a köznyelvi zárt *é* és a nyílt *e* zártági, illetőleg nyíltági foka nem olyan erős, mint a nyelvjárások legtöbbszörében ugyanezen hangzóké. Más szóval: a kétféle hang a köznyelvet beszélők ajkán erősen közeledik egymáshoz. Hogy ez a közeledés milyen mértékű, és a két szélső hangérték között a kiegyenlítődés folytán hol van a megállapodás, arra pontos ada-

taink, méréseink, megfigyeléseink nincsenek. A veszprémmegyei erősen nyílt *e*-hez képest — úgy látszik — a köznyelv általánosan *ē*-ző, azaz *e*-je inkább az *ē*-hez áll közelebb.⁴ Hogy a saját tapasztalatomra, illetőleg feljegyzéseimre hivatkozzam: Szentgálon az „uras” beszédre (az övékétől eltérő, köznyelvi kiejtésre) azt szokták mondani: „*pēstlessen*” beszél. Egy pápavidéki asszony, ha finomkodva beszélt, *Dēzső*-t és *szērvusz*-t szokott mondani; valószínűleg kevésbé érezte finomnak e szavaknak nyílt *e*-vel hangzó formáját. Ha tehát döntenünk kellene, hogy mai köznyelvünkben a nyílt *e* vagy a zárt *ē* ejtése uralkodó-e, mi inkább az utóbbi mellett foglalnánk állást.⁵ De az igazság valójában nincs sem az egyik, sem a másik oldalon, hanem valahol középen. A két hang u. i. közeledik egymás felé, s azt sem tartjuk lehetetlennek, hogy egyszer majd teljesen összeolvad. Ezt a folyamatot akarják megállítani sokan azzal a javaslattal, hogy helyesírásunkba vezessük be a kétféle *e* jelölését. Való, hogy a köznyelvi kiejtés megőrzésében és terjedésében jelentős szerepe van az írott szónak is, a kérdés gyökere azonban nem itt van.

A nyelvi változás, valamely nyelvi jelenség eltűnése nem jelenti okvetlenül a nyelv romlását, elszegényedését. Ezt csak akkor foghatnánk fel így, ha a nyelvet — mint régen tették — saját magából magyarázható, saját törvényei szerint működő szervezetnek tartanánk. Ma azonban már tudjuk, hogy a nyelvi jelenségek a nyelvet beszélő ember vagy embercsoport életkörülményeinek, anyagi és szellemi életének függvényei: változásai a nyelvet beszélők életében bekövetkezett változásokat követik. Manapság pl. joggal beszélhetünk a nyelvjárás elszíntelenedéséről, sok nyelvjárási jelenség pusztulásáról. Azt is mondhatjuk, hogy a tájszólást beszélők jó része „kétnyelvűvé” vált: meglehetősen ismerik és használják a köznyelvet is: írásukban, vagy amikor a köznyelvet beszélő környezetben vannak; eredeti tájnyelvük a szűkebb közösségükkel való érintkezésre korlátozódik. Elszórt, nagyvárostól távol eső falukban csak egyes emberéken tehetünk ilyen megfigyelést: azokon, akik sokat olvasnak, sokfelé megfordulnak, azaz nagyobb közösséggel van állandó kapcsolatuk. Iparosodó vidékekre már régebben is szokták mondani — joggal —, hogy nem „hagyományőrzők”, sem viseletükben, sem nyelvükben. Mi okozza ezt a nyelvi változást? A tájnyelvek „színtelenedése”, az „egynyelvűség” felé haladás annak a következménye, hogy mind többen és többen vehetnek és vesznek részt az egész közösség életében, anyagi és szellemi javaiiban. Az elszigetelődés megszűnését szolgálja többek között az írás-olvasás közkincsé válása, a rádióhallgatók számának növekedése, iskolák, új utak, vasutak, hidak építése, de közvetve vagy közvetlenül minden olyan intézkedés, amely anyagi és szellemi javaink monopólium-voltát megszünteti.

⁴ Általánosan *ē*-zőnek nevezem — a szokásos terminológiától eltérően — azt a nyelvhasználatot, amelyben csak egy *e*-féle hang van, s ez zárt *ē*, illetőleg ehhez áll közelebb.

⁵ Budapest nyelvét én határozottan ilyennek érzem. Nagy J. Béla megfigyelése szerint (Magyarosan III, 154) pedig vitathatatlanul *e*-ző. Érdemes volna a kérdést tüzetesen, fonetikai eszközökkel megvizsgálni.

Ha tehát a nyelvi változást ilyen tényezők irányítják, azt gátolni, akadályozni nemcsak hiábavaló, hanem egyenesen haladásellenes lenne, hiszen a látszólagos „pusztulás“ voltaképpen a fejlődéssel azonos. Hogy egy más térről való hasonlóan éljünk, nem küzdünk a faeke vagy a ráolvassással való gyógyítás fenntartása mellett sem, mert az egyúttal a traktorok, illetőleg a modern orvostudomány elleni küzdelem lenne. Az *ë*-zés terén végbemenő változás csak egy kis részlete ennek a nagy változási folyamatnak, amely a nyelvi egység felé vezet.

A mellett, hogy a közös nyelven (a köznyelven) beszélők jó része nem különbözteti meg a kétféle *e* hangot, és hogy helyesírásunkban sem jelöljük őket, egybeolvadásuk mellett szól még a nyelvi gazdaságosság elve is: az t. i., hogy beszédünkben az értelem kára nélkül helyettesíthetjük (és helyettesítjük is) a kétféle *e* hangot egyetlen *e*-vel. A magyar nyelv életében nem ez lesz az első eset, hogy a „feleslegessé váló“ hangok kiesnek a hangállományból. Nyelvünk régi állapotában pl. kétféle *i* hangot is megkülönböztettünk, egy hátsó és egy első nyelvéállással képzetet. Ma csak az utóbbi van meg, de az elsőnek az emléke is él: a *sírban*, *hidon*, *férfinak* stb. szavak mélyhangú ragjai mutatják, hogy egykor mélyhangú szóhoz járultak.

Hivatkozni lehetne itt mai helyesírásunk *ly* betűjére is. Ezzel ugyanolyan hangot jelölünk, mint a *j* betűvel. Az *ly* betű egy *lj*-féle hang (jésített *l*) emléket őriz, amely ma már köznyelvünkben egyáltalán nincs meg, nyelvjárásainknak is csak igen kis részében (pl. a palócoknál), másutt *j* vagy *l* lett belőle. A múlt században Czuczor Gergely még versben gúnyolta azokat, akik a *folyó*-t *fojó*-nak mondják; ma a köznyelvben mindnyájan így ejtjük.⁶ Szarvas Gábor is kifogásolta (Magyar Nyelvőr II. 102), hogy a színészek *pálya*, *mely*, *Mihály* helyett azt mondják: *pája*, *mej*, *Miháj*; s meg akarta állítani az *ly* hang kihalását, mint tudjuk, sikertelenül.⁷

Foglaljuk össze mondanivalónk summáját. Bele kell nyugodnunk abba, hogy írásjegyeink közé az *ë* betűt felvenni, a kétféle *e* hang megkülönböztetését köznyelvünkben általánossá tenni nem lehet, de nem is kell. Az *ë*-*e* hang megkülönböztetése köznyelvünkben valóban kivészóban van, ezt meggátolni nem tudjuk, de siratni sincs okunk. Arra már aztán aligha tudna valaki válaszolni, hogy ki éri meg ennek a különbségnek az eltűnését. Még unokáink is aligha, bár az utánunk következő ötven esztendő alighanem többet fog jelenteni nyelvi változások terén is, mint az elmúlt ötszáz jelentett.

Lőrincze Lajos.

⁶ Kitekeri nyakát sok ép magyar szónak, Folyót, golyót mondja fojó-nak, gojó-nak. A mell őneki mejj, és a helyes hejes, Öve sejem s kardja hüveje pikkejes. (Singi úr magyarsága.)

⁷ Meg kell jegyeznünk: annak már igen kevés elvi és gyakorlati akadályát látunk, hogy az *ly* betűt, amelynek most már semmi gyakorlati jelentősége nincs, csak feleslegesen megnehezíti az írástanítást, a legközelebbi alapos helyesírási reform törölné írásjegyeink közül.

Számozó szám — számozó név.

A számok nemcsak számolásra szolgálnak, hanem számozásra is. Ilyen használatban nem mennyiséget jelent a szám, hanem úgy kapcsolódik hozzá valamihez, hogy azt az egy dolgot jelöli, annak minden más dologtól való megkülönböztetését teszi lehetővé, a nevévé válik.

A számozás nem új találmány, de használhatóságára és jelentőségére csak mostanában kezdünk ráésszelni. Az ipar, a technika és a tudomány, a kereskedelem, a közigazgatás és a gyakorlati élet általában mind több számozó számot használ. Még az embernek is annyiféle száma van már, ahány helyen nyilvántartják: azonosítási szám, OTI-törzsszám, illetményhivatali törzsszám, adóhivatali szám stb. Jellemző a számozás mértékére, hogy például szinte bajos a kezünk ügyébe eső leghétköznapiabb tárgyak között is olyant találni, amelynek a szakemberek két-háromféle számnevet ne ismernék vagy ne tudnák kikeresni (vámtarifa-szám, külkereskedelmi code-szám, gyártási szám). S ezeket használni is kell! Évről-évre jelennek meg a kereskedelmi és közigazgatási szaklapokban a számozó rendszereket ismertető cikkek ezzel az egybehangzó felhívással: Könnyítsük meg a hatóság munkáját, idézzük beadványunkban az ügyünkre vonatkozó számokat. — A számozó számok használatának egyik fontos területe a könyvtárakban és a tudományos adatrendezésben használatos nemzetközi ú. n. decimális klasszifikáció (tizes osztályozó rendszer).

Vizsgáljuk meg, hogyan fejezi ki a nyelv az ilyen számozó számokat, s ennek megfelelően hogyan kell ezeket a nem betűkkel, hanem számjegyekkel írt számneveket olvasni, kimondani, beszéd közben használni.

A számokkal való jelölés kezdeti módja a sorban való megszámozás: *első, második* s i. t. Mindjárt ezekkel a sorszámokkal kapcsolatban ismeretes a nyelvművelő irodalomban — többek között — egy idegenből származó hiba, a sorszámnév helyett a jelzett szó mögé vetett főszámnév alkalmazása: *Kincsem kettő*. A magyar nyelv-szerkezetétől annyira eltér ez, hogy épeszű magyar ember semmiképp sem érti úgy, ahogy szánták; sőt így szóval kiírva még aki ismeri sem ismeri föl benne a *Kincsem II-t*. E nyegleség legfőbb éltetője a sport nyelve. Némely sportújságunk magyarosító eredményei alapján remélhetjük, hogy egyszer csak e helyett a kínos zaggyaság helyett is valami eredeti magyar megkülönböztetési módot kap fel a divat. Az egy-falubeli egyneveket pl. nem számozással, hanem újabb jelzőkkel, ragadványnevekkel különböztetik meg, amelyeket idővel még az anyakönyv is elfogad. Nem venné-e szívesen a szurkolók hada is a valóban jellemző, állandó „hősi” jelzőket? *Fürge, víg, kemény* stb. Ha azonban sorszámozni akarunk, a számnevet a számozott szó *elé* kell tennünk (*Második Kincsem*).

A számozó számok fejlettebb fajtáit nem a sorban való megszámozás, hanem valamilyen más kapcsolat fűzi a velük jelölt dologhoz, ezért azoknak kifejezésére a sorszámnevek nem alkalmasak. Pl. amikor egy motortípus nevében a hengerek számát emle-

getik: *Essex-six* (*Essex-6*), vagy a rádiók jelzésében a különféle szerepű csövek számát: $2+1$, vagy más jellemző adatokat, amelyek már csak a szakembereknek jelentenek valamit, mint a MÁV mozdonyai a 324-es, a 424-es stb.

Az ilyen számok kifejezésére, ezeknek a mennyiséget, darabszámot jelentő számoktól való megkülönböztetésére több nagy művelt nyelvnek nincsen más eszköze, csak az imént említett tőszámnévátvetés a jelzett szó mögé. A magyar nyelv azonban magukban is megkülönbözteti a számzó számokat a számoló számoktól. Mi nemcsak *-dik* képzőjű sorszámnevet tudunk képezni a tőszámnévből, hanem a számoknak e legmodernebb szerepét egész pontosan kifejező szófajtánk is van: a tőszámnévből az *-s* képzővel alkotott melléknevünk. Nevezhetnők ezt, amíg jobb elnevezés nem akad számzó névnek.

Az így képezett számneveket — bár elméleti megkülönböztetésükkel talán elsőnek próbálkozunk — természetesen ismeri és használja mindenki. Nagyon furcsa lenne, ha például a helyett, hogy *ctt, ahol a hatos megáll*, a sportnyelv mintájára azt mondanók, hogy *a viszonylat hat megállójánál*. Mégis szükség van arra, hogy tudatosítsuk nyelvünknek e sajátos szófajtáját, mert ismeretlenségében nem becsüljük meg eléggé, meg nem érdemelt mellőzését már nem érezzük mindig ugyanolyan furcsának, mint ebben az erőltetett példában. Pedig mindig ugyanolyan furcsa. És különösképpen most van szükség arra, hogy a magyar számzó név meglétét általánosan ismertté tegyünk, és helyes használatának elméleti alapjait tisztázzuk, mert a számzó számok mind a tudományos, mind a gyakorlati életben nagyon terjednek. Nagy mulasztás volna, ha az idegen nyelvek hatása alatt veszni hagynók anyanyelvünknek egy olyan képességét, amellyel azoknál tökéletesebb.

A számzó számok használata terén a köznyelvben a legmegszokottabb hiba a házszámok kifejezése: *Király-utca 101 alatt lakik*. Az *alatt* névutó használatának furcsaságát már szinte észre sem vesszük, annyira hozzászoktunk. A helyes házszámkimondás az igazi pestiekben megütközést kelt: *En a 101-esben lakom, a 4-ik emelet 6-osában!* Ne törődjünk bele a helytelen „nyelvi tény”-be! Gondoljunk arra, hogy írta Petőfi a március 15-ét: *15-dik Martius 1848*. Ahogy elhagyjuk a keltezésnek ezt a régi, idegenszerű módját, úgy el fogjuk felejtetni, ha egy kis gondot fordítunk rá, az *ajtó hat-ot* és a *szám alatt* való lakást. Eléggé megemlegettük, mit jelent az, ha a lakásunk *alatt* lakunk, az óvóhelyen.

A hivatalos és a kereskedelmi nyelv a rájuk ható idegen nyelveknek egy másik — pontosan lefordított — sajátosságát ápolgatja, bár arra a magyar nyelvnek semmi szüksége sincsen, mert van számzó neve. A számzó szám után kitett *sz.* rövidítés ez, a *No* vagy *Nr.* megfelelője. Még jó, hogy pl. a *negyvenezer és szám ú* rendeletről beszélnek, nem a *negyvenezer szám*-ról. Helyesen használva is fölösleges szószaporítás a *szám*, hiszen olvasva is, kimondva is nagyon jól tudjuk, hogy számot olvastunk vagy mondtunk, mégpedig számzó számot. Ezt a szám után tett ponttal szokás jelölni. Tudni — és tanítani — illik azonban, hogy ez a pont nemcsak *-dik*-nek olvasható, hanem *-s*-nek is, a szerint, ahogy az

értelem vagy a helyes szokás megkívánja. Mivel azonban a hibás olvasás lehetőségét illik csökkentenünk, leghelyesebb az *sz.* rövidítés helyett és a szám után tett pont helyett kötőjelet és a megfelelő képzőt írni ki: *a 40.000-es rendelet*. A hivatalos használatban persze ez már a megcsontosodott szokással kerül összeütközésbe. Mégis remélnünk kell, hogy valamikor nem azt fogjuk idegenszerűnek érezni, amiben a magyar nyelv különbözik a többitől, vagy amiben éppen tökéletesebb sok más nyelvnél.

Még a tudományos nyelvből teszünk itt egy hasonló apróságot szóvá: az ábrákat és főként az ábrák részleteit számozó számok ügyét. Nevezhetnők ezeket mutogató számoknak, mert a magyarázó ujját vagy pálcáját pótolják.

Alig van olyan tudomány, mely ábrákat ne használna, s alig akad olyan könyv, mely az ábrák mutogató számait a szövegben helyesen írná le. Elég gyakori az előbb említett *sz.* jelzés használata, ami még nem nyelvtani, csak stílushiba. Szokásos a mutogató számoknak idézőjelbe, sőt zárójelbe való befoglalása; az egyik csak fölösleges, a másik már hibás és félreérthető modorosság. Nem ritka azonban a számoknak minden megkülönböztető jelzés nélküli bekapcsolása a szövegbe, sőt akad nem egy előadó, aki tőszámnévnek nemcsak írja, hanem mondja is a mutogató számokat, vagyis a magyar számozó név megvoltáról nem vesz tudomást: „Kövessük az *egyéből* induló vonalat *kettőig*, a *három* csomópontnál válasszunk a *négy* felé vivő ágot, és *öt* megkerülésével *há-*, *hét*en át (érted: *haton*, *hét*en át) térjünk vissza *háromba*”. Magyarán: „Kövessük az *egyesből* induló vonalat a *kettősig*, a *hárm*as csomópontnál válasszunk a *négy*es felé vivő ágot, és az *ötös* megkerülésével a *hatos*on s a *hetes*en át térjünk vissza a *hárm*asba.” E helyett a költött példa helyett szolgálhatnánk akárhány valóságossal is, de nem célunk a szaktudósok kipellengérezése. Az ő felelősségüket nagyon csökkentí az, hogy anyanyelvünk ezen a ponton teljesen különbözik azoktól a nyelvektől, amelyeken sok szaktudomány valójában él és virágzik, valamint az is, hogy a számozó számok helyes magyar jelölése: az *-s* képző kiírása a tudományos irodalomban egyáltalán nem szokás, az önálló kezdeményezéshez pedig sem a magyar nyelvtankönyvek nem adnak kellő alapot, sem a nyelv-művelő irodalom észrevehető ösztönzést. Csupán némely tudományos folyóirat szerkesztője próbálja meg néha — négy szemközt — megemlíteni a szerzőknek az ilyen *-s-telen* szöveg neveltséges voltát, de rendszerint csak annyit érhet el, hogy a mutogató számok után pontot szabad tennie.

A számozó számok elterjedésének fokozódásával az *-s* képző használatára való rászoktatáson kívül más kérdések is fel fognak bukkanni. Ilyen az igen hosszú, sokszámjegyű számozó számok kimondása. Ezeket pontokkal, vesszőkkel, kötőjelekkel, néha más írásjelekkel is kisebb-nagyobb szakaszokra szokás osztani, hol a jelölő rendszer szabályai szerint különféle hosszúságúakra, hol csak az olvashatóság végett háromjegyű, újabban ötjegyű csoportokra. Mivel a számozó számok — mint tudjuk — nem mennyiséget jelentenek, semmi szükség sincsen arra, hogy a hármas csoportokhoz tartozó egységyszámnevek (*száz*, *ezer*, *millió*, *milliárd*, *billió*)

kiókumlálásával töltjük az időt; akármilyen csoportokba foglalva, sőt akár egyenként is mondhatjuk a számjegyeket, mégpedig az utolsó kivételével tőszámnevek alakjában. Amilyen szigorúan megkívánja az érthetőség, hogy a nem mennyiséget jelentő számok végét ellássuk az -s képzővel, épp olyan kevéssé lehet nyelvhelyességi alapon megkövetelni a sokjegyű, többszakaszú, bonyolult számozó számoknak egyetlen, mennyiséget jelentő számként való elolvasását. Vagyis pl. ezt a számozó számot: 495.11 olvashatjuk így: *négy-kilencvenötös, tizenegyes*.

Használjuk mindenfajta számozó szám kimondására a magyar számozó nevet. Kivéve természetesen, ha a sorszámnev a szokottabb. Meggyőző próbája lesz ez annak, hogy a nyelvhelyesség ápolása nem holmi elméleti követelődzés, hanem mindig gyakorlati célú törekvés, mely legfőljebb helytelen szokásaink leküzdéséig nehezíti, végeredményben azonban megkönnyíti a beszéd első céljának elérését: a gondolatok félreérthetetlen és gyors közlését.

Ifj. Ordódy János.

SZÉLJEGYZETEK.

Missió vagy misszió?

Nyelvünkben nyomuk maradt mindazoknak a hatásoknak, amelyek népünket ősidőktől fogva érték. A katolikus egyház hivatalos nyelvéből is igen sokat átvettünk ezer esztendő óta, elsősorban egyházi fogalmakra vonatkozó szókat. A nép e szavakat természetesen úgy vette át, ahogyan papjaitól hallotta, tehát a népnyelvben használt latin szavak megőrizték a régi hazai deák nyelvi kiejtést.

Ismeretes, hogy a katolikus papság latin kiejtése nem tökéletesen egyforma: a francia, az olasz, a német papok némi kiejtésbeli különbséggel beszélnek ugyanazt az egyházi latin nyelvet. Ennek a korai középkorba visszanyúló hagyományai vannak. Az egyházi latinság ugyanis az egész középkori Európában egységesen, de országonként más-más színezettel fejlődött. Ennek az egyetemes középkori latin irodalmi nyelvnek egyik ága a magyarországi latin, a maga sajátos kiejtésével, egyik főjellegzetessége az volt, hogy a latin *s* (*essz*) helyén magyar *s*-et (*ess-et*) mondott. Ebből a sajátásból érthető az, hogy Európában csak nálunk jelöl a latin *s* betű *s* hangot, sőt régebben az *x* ejtése is *ks* volt, mint a *voks* szó és a *Paxy* (olv. *Paksi*), *Maxaj* (olv. *Maksai*), *Taxonyi* (olv. *Taksónyi*) vezetéknev is bizonyítja. A Pázmány Péter által feljegyzett régi keveréknyelvű rimes mondás is — *Ubi non est, Ott ne keresd* (Összes Művei V, 295) — csak akkor cseng jól, ha a latin létigét úgy ejtjük, mintha magyar szó volna.

Népünk tehát az *s*-sel ejtett latin szavakat *s*-sel tanulta meg, és ezt a hangot — sokszor *zs*-vé alakítva — a mai napig híven meg is őrizte. Ezért mondunk *misé*-t, *sekrestyé*-t, *stóla*-t, *iskola*-t, *klastrom*-ot, *sátán*-t, nem *miszé*-t, *szekresztyé*-t, *sztóla*-t stb. A példákat jócskán szaporíthatnók: *Salamon*, *Sámson*, *ministráns*, *stáció*,

virtus, juss; vagy *zs*-vel: *Zsuzsánna, Izsák, József, jezsuita, hozsánna, zsínagóga, eklézsia, uzsora, rózsa*. Két magánhangzó között pedig hosszan ejteti, kettőzött *ss* van: *Messziás, processió* (a népnyelvben hangátvetéssel *prosecció* is), *passió, komissió*, s ide tartozik a *missió* is. Gyarmathi Sámuel még a XIX. század elején is így ír: *Protzessio, Protzessus, Sessio* (MNY. XXIX, 239). Újabb latin és ál-latin jövevényszavaink természetesen már *sz-szel* kerülnek át nyelvünkbe: *tantusz, kongresszus, misszionárius, misszále, nexus* (olv. *nekszus*), *omnibusz, autobusz, kompresszió, masszív, szelektál* stb. Jelentésmegoszlások is történtek: A *passió* csak Krisztus kínszenvedését jelenti, a *passzió* pedig — állítólag a német *Passion*-ból — szenvedélyt, kedvelt szórakozást, időtöltést. A *passzió*-nak a szegedi nép nyelvén *párszió* alakja is keletkezett, ehasonulással (Nép és Nyelv I. 287). A népnyelvi *missió* csak bel- vagy népmissziót jelent, van azonban *misszió* változata is, de ez idegen világrészben, távoli országban, gyarmatokon, pogányok között végzett keresztény hithirdetést, térítést jelöl, újabban pedig az általánosabb *küldetés, hivatás, megbízás* értelemben is használják.

Ha a múlt század visszahozhatatlanul elhagyta is a latin nyelv sajátos hazai színeződését, ennek a nép- és köznyelvben megmaradt emlékeit, mint pl. a *missió* szót, ne engedjük feledésbe veszni roszszul értelmezett pontoskodásból vagy latin-tudásunk fitogtatása kedvéért.

Mikesy Sándor.

Bármennyire ragaszkodunk a latin szavaknak régi, magyaros kiejtéséhez, és bármennyire helyeseljük ezt a hagyományörzést, nem hiszem, hogy a köznyelvben s az irodalmi nyelvben meg lehetne gyökereztetni ilyen különbségtevést: a 'bel- vagy népmisszió' legyen *missió*, a 'külmisszió' pedig, vagyis a keresztény (keresztyén) hitnek a pogányok közt való terjesztése, valamint a 'küldetés, hivatás, megbízás' legyen *misszió*. Az újabb kiejtésváltozat, a *misszió* — úgy látszik — a köznyelvben s az irodalmi nyelvben már kiszorította a régiebb *missió*-t. Sajnálkozhatunk rajta, de megváltoztatni aligha lehet. Révai Kis Lexikonában és az Új Idők Lexikonában pl. egyaránt *Belmisszió* címszót olvasunk. Balassa értelmező szótárában sines *missió*, csak *misszió*, ilyen jelentésmagyarázattal: 'küldetés; elvállalt lelki munkásság'. Kelemen. Eckhardt. Sauvageot. Tolnai szótára (A Pesti Hírlap Nyelvtörében) mind csak a *misszió* alakot iktatja be a szavak közé, a *missió*-t nem.

Eszünkbe juthat erről, hogy az Akadémia helyesírási szabályzatának szóműtatója nagyon sokáig állhatatosan megmaradt a régi, magyaros kiejtésű *himnus* szóalak mellett. Mivel azonban ma már a *himnusz* a közkeletű kiejtés, 1940 óta így, *sz-szel* írja ezt a szót az akadémiai helyesírás is.

N. J. B.

Elfelejtünk magyarul?

Akik a hirdetések és a műsorok íráját, igen nagy nyelvi műveltséget tesznek fel a pesti utca közönségéről, amikor zeneművek és intézmények német, angol vagy francia címét nem for-

díjtják le, hanem eredetiben találják a közönség elé. Vagy, talán hamis adatokat hirdettek volna, ha a *bécsi állami opera* művészeinek szereplését ígérték volna a *wieni Staatsoper* tagjai helyett? Nem akarjuk újrakezdeni a hosszas vitát az idegen helynevek és keresztnevek magyaros alakjának használatáról (ámbar ha magyarul beszélünk, éppen az osztrák főváros neve az ismert mondás szerint még a németnek sem *Wien*, hanem „magyarnak Pécs, németnek Bécs”), de az intézmények közszói (nem tulajdon-) nevét igazán magyarra lehetne fordítani az eredeti értelem legkisebb csorbulása nélkül. Másképp ítéljük meg a tulajdonnévszerű elnevezéseket, amelyekhez valami sajátos egyéni jelentés vagy helyi zamat tapad, pl. az *École Normale*, a *Wiener Sängerknaben* vagy akár a bécsi *Burg* nevét. Ilyenkor azonban hagyjuk meg a teljes címet az eredeti nyelven. Az imént említett intézmény neve is kevésbé volna kifogásolható *Wiener Staatsoper* alakban,

Hasonló tájékozottságot kívánnak az embertől az ilyen francia nyelvű zeneműcímek: *Nuages*, *L'après-midi d'un faune* (Debussy zenekari darabjai). Aki zenét akar hallgatni, annak mindjárt németül és franciául is kell tudnia? Aki be akar hatolni a zene világába, annak úgyis meg kell tanulnia egy csomó idegen szakkifejezést; főleg az emlékezetét olyasmivel, ami nem tartozik a zenei szaknyelvhez, és magyarul is éppúgy érthető.

De hiszen ezek az idegen címek aligha azért kerültek a műsorokba, hogy a plakátolvasó és hangversenylátogató közönség nyelvismeretét bővítsék. A műsor írója kényelmes volt, és nem szánta rá magát arra, hogy az idegen címeket lefordítsa. Lusta volt magyarul gondolkodni. Ő értette az idegen címet, és feltette, hogy minden magyar érti. Így lassanként minden külföldi intézmény nevét átvesszük az eredeti nyelven, esetleg a nélkül, hogy pontosan értenők, és sokszor már nem is gondolunk arra, hogy magyarul voltaképpen mit is jelent. A magyar elnevezést mellőzik azért is, mert szűrkének, hétköznapiinak érzik, az idegen szóalakhoz pedig valami különös névmisztikát látnak fűződni. Holott *Staatsoper* nemesak Bécsben van, s *Egy faun délutánja* Debussynek ugyanazt a művét jelenti, amit az eredeti francia cím, a *Felhők* cím pedig ugyanazokat a folyton változó, az eget többé-kevésbé elhomályosító páragomolyokat idézi fel képzeletünkben, mint a *Nuages* szó, csak hogy valószínűleg sokkal több ember képzeletében, a *Nuages* ellenben a franciául nem tudó előtt jelentés nélküli név marad, és legfeljebb különös hangalakjával kelt valami bizonytalan képzetet, hangulatot, amelyet aztán a hallott zenemű kiegészít.

Főleges több példát idézni a magyar nyelv visszaszorulásának erről a területéről. Inkább állapítsuk meg azt, hogy ha az idegen címek divatjának oka nem a kényelemszeretet, hanem céltudatos törekvés az idegen nyelvi műveltség terjesztésére, akkor ez nagyon helytelen eljárás. Idegen nyelveket tanító művekben alig van bosszantóbb, mint ismeretlen szavaknak magyarázat nélkül hagyása. Népművelési szempontból is szerencsésebb módszer az, ha az eredeti idegen cím mellett magyar jelentését is feltüntetik. Ezt a módszert láttuk nem egy külföldi film hírvetésében is. A címek kétnyelvű feltüntetése nem kényszeríti idegen szavak

megjegyzésére azt, akinek idegen nyelvekhez nincs érzéke, de az idegen nyelv tökéletesebb ismeretére segíti azt, akinek van hozzá hajlama, és mindemellett erősíti a magyar nyelvi tudatot. Kosztolányi is akkor fordult teljes érdeklődéssel anyanyelvének sajátos finomságai felé, amikor idegen nyelvek és művek tanulmányozásába mélyedt.

Értsük meg: nem éppen egyes szavak, hanem szókapcsolatok lefordításáról van szó, ami néha bizonyos fordítói készséget is kíván, többet, mint egy szótári címszó pusztá helyettesítése. Nem baj, ha a magyar cím nem egyezik pontosan az eredetivel (pl. *Torrents — Az örvény sodrában; The keys of the kingdom — A mennyország kulcsa*). Az érdeklődőt már ez az eltérés is gondolkodásra készteti. Csak az idegen nyelvű címek betűszerinti, értelmezés nélküli átvételébe ne nyugodjunk bele, mert ennek a kényelmes módszernek az lesz az eredménye, hogy az eredeti címet nem fogja ugyan teljesen megérteni az átlagos közönség, de magyar nevet sem tud adni neki, és így egyre többet — felejt magyarul.

Elekfi László.

Hivatalos magyarság.

Cikkeinkben és Lapszemlénkben (XIV—XV, 29; XVI, 24, 26, 58, 84, 91; XVII, 25, 26) már többször foglalkoztunk hivatalos nyelvünk magyarságának ügyével, a kérdés fontossága azonban állandó figyelmet érdemel. Legyen szabad okulásul néhány példával szolgálnunk.

A hivatalos lapnak egyik számában az első lapon egy „Előfizetőinkhez!” címzett felhívás jelent meg. Ebből idézzük az alábbiakat: „...ez teszi szükségessé, hogy a *tárgyhónapot* megelőző napokban szíveskedjenek az előfizetéseket *eszközölni*.” (A *tárgyhó* újabban erősen divatozik hivatalos nyelvünkben: az adó a *tárgyhó* 15. napjáig befizetendő: ez az összeg a következő *tárgyhóban* számolandó el stb. Ezekből a mondatokból az derül ki, hogy a *tárgyhó* valamely ügy esedékességének hónapját jelenti. A fenti mondatok tehát a közönség számára is érthetően így alakítandók: ...ez teszi szükségessé, hogy az előfizetési díj az előfizetés kívánt kezdete (vagy: az előfizetési hónap) előtt néhány nappal kiadóhivatalunkba beérkezzen. Az adót mindig az esedékesség hónapjának 15. napjáig kell befizetni. Ennek az összegnek az elszámolása csak a következő hónapban esedékes. — Igaz, hogy ez a magyarázó körülírás a mondatot hosszabbá teszi, s nyilván ezért használják a tömör, de a legtöbb avatatlan előtt rejtélyes *tárgyhó* szót. — *A szerk.*) Ehhez a felhíváshoz a kiadóhivatal külön lapon egy másik felhívást is mellékel, amelynek egyetlen, nehézkes mondata felesleges névelővel és magyartalanságokkal van zsúfolva: A M. K. mai számában megjelent „*Felhívás*”-unkra szíves figyelmüket *felhíva*, felkérjük a t. Előfizetőinket, hogy a mai számunkhoz mellékelte Befizetési lap *felhasználásával* az új árak életbeléptetésével *előállott* előfizetési *differenciákat* hozzánk eljuttatni szíveskedjenek. — Ugyanezen számnak utolsó lapján a kiadóhivatal arra

kéri az előfizetőket, hogy ha a lap küldését tovább nem kívánják, ezt közöljék a kiadóhivatallal. Majd így folytatja: „Ha lapunkat a bejelentés *dacára* is küldenénk, akkor *azokat* a megszüntetni kívánt időtől, visszaküldeni szíveskedjenek.” Tehát az egyesszámú lapunkat főnévre vonatkozó *azokat* névmást többeszámba teszi, az időt pedig meg akarja szüntetni. Szegény idő!

Egy pénzügyminiszteri rendelet fölött a következő szó látható: „Pénzügyminisztertől.” Hol maradt a névelő? Ennek használatával különben is sok baj van, mint az előbb idézett felhívás szövege is mutatja. Egy hirdetmény pl. azt adja tudtunkra, hogy „...a Nógrád-Hont megye törvényhatósága a szécsényi járáshoz tartozó Etes nagyközséget salgótarjáni járásba osztotta be.” Tehát „a Nógrád-Hont megye” névelővel, de „salgótarjáni járásba” névelő nélkül, pedig éppen megfordítva kellett volna.

Másutt azt olvassuk, hogy „X. Y. részére a mezőgazdasági kísérletügyi igazgatói címet” adományozták. Mi eddig azt hittük, hogy ilyen címetek valakinek, nem pedig valaki részére szoktak adományozni.

S. Gy.

I g y e k s z ü n k, kérem!

1947 nyara óta figyelem a villamoskalauzok nyelvét. Először csak a lépten-nyomon hallott „*Igyekszünk, kérem!*” kifejezésben tűnt fel a jelentő mód használata felszólító értelemben, de azóta számos más példát is feljegyeztem, és így meg kell állapítanom, hogy az *igyekszünk* (értsd: igyekezzünk!) korántsem elszigetelt jelenség, noha azt erős túlzás volna állítani, hogy általános. Magam hallottam a következő mondatokat: „*Igyekszünk, kérem, indul a kocs! Igyekszünk a felszállással! Milyen jegyet adok? Felszállunk, kérem! Kapaszkodunk, kérem, fordul a kocs! Nem ugrálunk, ebből lesz a baleset!*”

A honvédnappokkal kapcsolatban hirdetményben láttam a jelentő módnak ilyen használatát. A pontos szövegre már nem emlékszem, de a vége valahogy így szólt: „...erre az alkalomra házunkat *fellobogózzuk*.” Ez az igecsalak is nyilván felszólítónak értendő (lobogózzuk fel házunkat).

Ez a nyelvszokás, úgy látszik, terjedőben van. Eredete talán a már eddig is használt nyomatékos, ellentmondást nem tűrő felszólításban keresendő, amikor annyira biztosak vagyunk a parancs végrehajtásában, hogy máris tényként fogjuk fel. Így pl. az *Idejössz! Lefekszel!* erősebb parancs, mint a *Gyere ide! Feküdj le!*

Így magyarázható, hogy a jelentő mód alakjai beszüremkedtek a felszólító módba. Ennek a fordítottját látjuk egyes nyelvjárásokban és a pesti nyelvben: a *-t* végű igéknek felszólító módját jelentő mód helyett használják. Minduntalan hallunk ilyen alakokat: „Ki *tanítsa* nálatok a történelmet? Ha az ember *fölakassza* a kabátját...” stb. Ennek az ellenkezőjére, tehát a jelentő módbeli alakoknak a felszólító módba való átesapására azonban eddig nem találtam példát.

Kálmán Béla.

Utcán át.

Itt van újra az ősz, a fanyar újborok és a csípős-édes móri murei évszaka. Vendéglők és kis kocsmák ajtaján a nyári „szárazság” után újra ott az árjegyzék, hogy mibe kerül az ezerjő, a rizling meg a többi bűfelejtő. Az ilyen jegyzéknek rendszerint van egy második rovata is, a takarékosabb „zugivók” számára: az *utcán át*. Régóta bántja már a szememet és fülemet ez a nyilván német tőről átbujtott kifejezés (*über die Gasse verkaufen*). A bort nem az utcán mérik, nem is az utcán át nyújtják oda a vevőnek; olyan hosszú karja nincs egy kocsmárosnak sem. Be kell érte menni a sötétbe, de nem bizonyos, hogy átvisszük az utca túlsó oldalára. Mindenképen értelmetlen, ostoba tehát magyar szemlélet számára az *utcán át* való bormérés. Ezt észrevehette valamelyik derék kocsmáros is, mert mostanában több helyen láttam az *utcán át* helyett ezt a kifejezést: *kihordásra*. A szándék dicsőretek, de az újítás nem mondható sikerültnek. A *kihordás* ugyanis valami folyamatos, ismétlődő, rendszeres tevékenységet jelent annak a részéről, akinél az áru vagy anyag van. Kihordják pl. a tejet, az újságot, a péksüteményt, a szemetet, a jeget, szódavizet stb. A kocsmából azonban *elviszik* a bort alkalmoszerűen azok a *vevők*, akik nem ott akarják *elfogyasztani*. A különbség lényegéhez tehát az utcának semmi köze nincs. Ezért a következő választékot ajánljuk minden rendű és rangú borméréseinknek új árjegyzékük két rovata számára: *Vendégeknek — Vevőknek, Fogyasztásra — Vételre. Itt fogyasztva, Itteni (helyben való) fogyasztásra. — Elvitelre, Fogyasztásra. — Kimérve*. Reméljük, borban is legalább ekkora lesz a választék.

Korolovszky Miklós.

FIGYELŐ.

A nyelvvédelem kérdései külföldön.

A nyelv mint társadalmi képződmény követi a történelem fordulatait, s érzékeny anyagként fogadja magába a társadalom válságainak nyomát. Az olyan hatalmas arányú, életünk szellemi és anyagi alapjait felforgató változás, mint az elmúlt világháború, természetesen nagy hatással volt a különféle nyelvekre is. Ha figyelembe vesszük is azt a tetemes és rohamos háborús szókincs-gyarapodást, amelynek leltározása nálunk még jóformán meg sem kezdődött, meg kell állapítanunk, hogy az elmúlt évek a nyelveknek sokkal többet ártottak, mint használtak.

Nemrég jelent meg Berlinben Klemperer Viktor könyve „A Harmadik Birodalom nyelve”-ről, s igen érdekesen világítja meg, hogyan telítődött politikai szellemmel a német nyelv. Az ebből származó sajátos, új szókincsen kívül figyelembe kell venni azt is, hogy a háború folyamán a németek egy esomó más néppel kerültek érintkezésbe, s ez aligha maradt hatás nélkül a német nyelvre. Máris megállapították a nyelvészek, hogy főként a szláv nyelvek ejtésbeli sajátosságai gyakoroltak úgy látszik maradandó

hatást a német kiejtésre. Felvetődik az a kérdés is, vajjon hasonló jelenségek mutatkoznak-e hasonló okok folytán más országokban, amelyek a háborús események sodrába kerültek, így elsősorban angol, francia és olasz nyelvterületen. Nyilvánvaló, s ez is vizsgálatot kívánna, hogy a német nyelv is hatott a megszállt országok szókinésére és kifejezőkészletére. Ez később, természetes ellenhatás következményeként, kiküszöbölődött.

Változások történtek azonban belső viszonylatban, a német nyelvterületen is. Erre elsősorban Ausztria példáját idézhetjük. A német megszállás után a náciak rögtön megindították a nyelvi egységesítés céltudatos folyamatát a sajátos osztrák műveltségi elemek eltüntetésével. Az osztrák-német és különösen a bécsi nyelv történelmi gyökerű franciás, olaszos és latinos kifejezéseit a porosz purizmus könyörtelenül irtotta. Hitlerék Ausztria nyelvi beolvastásával, egységesített német nyelv megeremtésével is bizonyítani akarták a Birodalom politikai egységét.

A felszabadulás után azonban az osztrákok teljes erővel igyekeztek kiküszöbölni a porosz-német szellemi zsarnokság nyomait. Megindult a nyelv „visszaosztrákosítása“, a meghonosodott porosz szavak és kifejezések kiutasítása. Ez a mozgalom olyan túlzásba torkolt, hogy ma már az ellenvélemény is megszólal, és tiltakozik az ellen, hogy pusztá hazafiaskodásból az egyébként jogos, észszerű nyelvtisztítás eredményeit is megsemmisítsék. Így pl. a régi osztrák *Korrespondenzkarte* helyett bátran elfogadják a *Postkarté*-t, a személyazonossági igazolvány is maradjon csak *Ausweis*, ne állítsák vissza a régi *Legitimation*-t.

A német nyelv újabb alakulása és az osztrák nyelvtisztító mozgalom elsősorban politikai gyökerű változás. A nyugati országok nyelvi problémái, ha nem is közvetlenül, de közvetve a háború következményeként merültek fel. A háború lazító hatásának jellemző tünete az a felületesség és pongyolaság, amelyről az anyanyelvi kultúra szempontjából az élen járó Franciaország írástudói panaszkodnak. Egy olvasónk küldte be hozzánk a *Le Monde* c. párizsi napilapnak egy nyelvvédő cikkét azzal a megjegyzéssel, hogy a magyar ifjúság figyelmét és lelkiismeretét is fel kellene ébreszteni nyelvünk helyes használatának kérdései iránt. Az említett lapnak „A francia nyelv védelmében“ c. rovata ugyanis arról ír, hogy mi a fiatalok véleménye a nyelvhasználat kérdésében. A cikkíró közli egy fiatal olvasó levelét, aki a nyelvtani szabályok uralma ellen tiltakozik.

„Kétségtelen, hogy a legfontosabb szabályok ismerete szükséges, de a zavar és homály elkerülésén felül kívánhatunk-e többet? A nyelv elsősorban tartalom, sugalmazás, nem forma. Hiába akarjuk beleerőszakolni a matematika szigorú pontosságát, egyetemességét. Mondataink bonyolultak, elemeiknek viszonya gazdag és árnyalt. Ne szorítsuk nyelvünket páncélba! Az őserdő szabadsága vagy a kettő rabsága: e kettő közt kell választanunk. A francia nyelvet védelmezni, ápolni kell. Ebben a kertészkedő munkában pedig egyaránt használnunk kell a nycesőllőt, a gyomlálókapat, de az ültetőfát és az oltókést is. És ez utóbbiaké a főfeladat. Örömmel fogadom minden új nyelvi tény felbukkanását.

egy idegen szó beolvadását, ha még magán viseli is eredetének durva és torz nyomait. Ami élő, az nem lehet merev és mozduatlan, mint a kövek.

A cikkíró elismeri, hogy ezekben a szavakban sok igazság és megszívlelendő gondolat van. A nyelvtan vaskos és poros szabályai a legtöbb embert valóban elrettentik, s különösen a fiatalok előtt értelmetlennek tűnnek fel. A nyelvtan azonban ép olyan szükséges az életben, mint a számtan, de el kell választani a lényegest a lényegtelenről, ki kell emelnünk azokat a szabályokat, amelyek világítótornyok a gondolat kifejezésének útján. Mert a szavak kapcsolata a gondolatok rendjét mutatja. A nyelv célja a világos kifejezés.

Ez azonban nem jelentheti azt, hogy túlzásba vigyük a nyelvi kifejezés egyszerűsítését, és sutba dobva a finomságokat, végleg lemondjunk róluk. Ez a másik baj lenne. Különösen a francia nyelvben, amelynek árnyalatos gazdagsága valósággal megkívánja ennek a finom eszköznek az ápolását.

Viszont figyelmenbe kell azt is vennünk — folytatja a cikk —, hogy a demokráciában is vannak különböző társadalmi rétegek, műveltség, modor és stílusbeli eltérések. Nem akadályozhatjuk meg a „közönséges” kifejezések létrejöttét. Minden nyelv szerkezete társadalmi szükségszerűség, de ezt a kényszert, amelybe beleszületünk, époly kevéssé vesszük tudomásul, mint a ruhánkat, mert hamar alkalmazkodunk hozzá. A helyes nyelvhasználat beidegzése pedig semmivel sem nehezebb, mint a helytelen nyelvhasználat. A vadon és a ketrec közt van a világ.

A szókinés kérdését illetően lényegében igazat ad a cikk a levélírónak. A nyelvnek, hogy élő maradjon, folytonosan meg kell újulnia. Helytelen azoknak a „kiszikkadt puristáknak” a magatartása, akik nem akarnak befogadni sem jövevényszavakat, sem új francia származékokat, és tiltakoznak a szavaknak új jelentéssel való használata ellen is. A nyelvészek véleményét egyébként sem kérik ki. Aki gátat akarna emelni valamely nyelvi folyamat elé, az élet áradata úgyszólván elsodorná. Helyesebb, hogyha megszüőrjünk a szavakat: kiselejtezzük a torz alkotásokat, és megőrizzük a jókat. „Ez volt a Francia Nyelv hivatal elve, amikor még működése eleven volt; reméljük, hogy felébred az álomkórból, amelybe süllyedt, mert sok feladat vár rá” — fejeződik be a cikk.

Ebből a fejtegetésből is láthatjuk, hogy a nagy hagyományú francia nyelvművelés a háború folytán válságba jutott. Erősebb érdeklődés mutatkozik a nyelvi kérdések iránt Angliában, ahol a háborús élet igen sok új fogalmat és kifejezést szült. Ez kétségtelen nyelvi gazdagodást jelent, ha nem is mindig értékben. Ilyen, a háborús szükség létrehozta szavak a *blitz* (villámháború, légi bombázás), a *fifth column* (ötödik hadoszlop, az ellenség belső titkos szövetségesei, szálláscsinálói), a *jeep* (nálunk is használatos fürge kis katonai gépkocsi) stb. A külső tényező, az új fogalmak megnevezésének szüksége mellett belső, lelki indítékok is szerepet játszottak, főként a rövidségekre való törekvés. A háború alatt, amikor a katonai parancsok, hadi jelentések, hirdetmények, újság-cikkek, rádióhírek mind tömörségre törekedtek, a szükséztűség

még inkább erénye lett az angoloknak. Nyelvüket előzőnlőtték a szavak kezdőbetűiből alkotott ú. n. betűszavak: *RAF* (*Royal Air Force*, az angol légi haderő), *UNRRA* (*United Nations Relief and Recovery Administration*, Az Egyesült Nemzetek Segélyező és Újjáépítési Szervezete), *UNO* (*United Nations Organization*, Az Egyesült Nemzetek Szervezete), *GI* (*government issue*, kincstári holmi), *DP* (*displaced person*, kitelepített személy), *PW* (*prisoner of war*, hadifogoly) stb. Legtöbbjüket mi is ismerjük és használjuk.

A háború vihara egy csomó idegen szót sodort az angol nyelvkinés közé, s nem nagyon nézték az eredetüket. A német *blitz* és *flak* épügy meghonosodott, mint az amerikai *truck* (teherautó), a francia *maquis* (szabadságharcos, partizán). A tudomány is adott egy csomó új szót a nyelvnek: *penicillin*, *streptomycin*, *radar* (tájékoztató és irányító készülék, főként repülők használják), *atomic pile* (atommáglya), *video* (a távolbalátó készülék látómezeje) stb. Az *argot* (csibésznyelv), az angol nagyvárosi *slang* (az utca nyelve) is gyarapította a köznyelv szókészletét. Innen való pl. a német V I bombázók csúfneve, a *duddebug* (szó szerint: zümmögő bogár).

Szakértők hozzávetőleges számítása szerint a háborús évek fejleményei kb. 2000 szóval gyarapították az angol nyelvet, s ezek nagy része a jelek szerint meg is marad, állandó része lesz az angol szókincsnek. Sovány kárpótlás a milliós pusztulás mellett. K. M.

Az angol *Times* nevelésügyi melléklete szerint a közelmúltban többször panaszok hangzóttak el a mai angol nyelvhasználat pongyolaságai miatt. Sok kivetni valót találtak az írott és a beszélt angol nyelvben egyaránt. Akik a dolognak végére jártak, ennek az aggasztó jelenségnek forrását a nagy számban megjelenő kormányrendeletek, hatósági leiratok, a különféle hivatalos közegek kibocsátotta kérdőívek, felvilágosító füzetes kiadványok és mindenfajta tudakoló úrlapok angoltalanságában vélték megtalálni. A sokféle nyomtatványnak és gépirásos szövegnek sokszor hibás fogalmazása vagy pongyola nyelvi formája megtapad az olvasók emlékezetében, megrontja nyelvérzéküket, és ennek nyomán általános nyelvromlást idéz elő. Végül is a kormány annyira súlyosnak látta a helyzetet, hogy gyógyító beavatkozásképp egy *Plain Words* című könyvet adott ki közhasználatra. Az angol cím körülbelül *Természetes szóhasználat*-ot jelent. E kiadvány rendeltetése az, hogy mintaszerű szöveganyagával és szógyűjteményével le szoktassa az angolokat a mesterkélt és nyakatekert kifejezések halmozásáról, és visszavezesse őket az egyszerű s magától adódó kifejezés módhoz, amelyben minden szó az értelmének pontosan megfelelő helyet tölti be. Abban a reményben bocsátották újjára a könyvecskét, hogy a nagy tömegek nyelvérzékére és stílusára kedvező hatású lesz. Megjelentetése dicséretre és követésre méltó lépés a hatósági nyelvvédelem terén. L. I.

LAPSZEMLE.

Hírlap. 1947. aug. 26. — Kalmár Dezső. *Az izé utóda.* — A pesti nyelv töltelékszavainak kipellengérezése példákban. (*Szépén, szóval, viszont, történetesen, ide hallgasson, ide figyeljen, kijelentem; mi az, hogy...; úgy, ahogyan mondja* stb.). „Mindnyájunk feladata, hogy kerüljük ezeket az enyhén szólva modoroságokat,” és másokat is „figyelmeztessünk nagyobb gondosságra a beszédben.”

1947. szept. 25. — Halász Gyula: *Belekötök egy napihírbe (Édes anyanyelvünk).* — Az angol trónörökösnő házasságáról szóló újságcikk két kifejezésének boncoló bírálata: „Ha mindketten szeretik egymást, ... meg kell házasodniok.” Halász ezt írja: „A mindketten szó zavaró itt. Elégedjünk meg, ha *szeretik egymást.*” Hibás a mondatnak másik fele is. A cikkíró „*megházasítja* a királykisasszonyt, a helyett, hogy *férjhez adná.* A férfi *megházasodik,* a nő *férjhez megy.* Ketten *összeházasodnak, egybekelnek.* Szébb és jobb lett volna így: Ha szeretik egymást, *legyenek egymáséi* — vagy: *keljenek egybe.* A *megházasodás*-ban különben sincs benne, hogy *egy pár lesz belőlük.* Azt is lehetnek, arra gondol a cikk írója, adják férjhez a királylányt valakihez, és nősüljön meg a herceg. Ez is megoldás. Kérdés: mit szólnának hozzá a szerelmek?”

1947. nov. 9. — *Meghalt Halász Gyula.* — Meleg méltatás és meghatótt búcsúzó a Hírlap régi munkatársától. „Halálával egy szép, gazdag és elmélyült szellemi élet szakadt meg. Egyike volt a legjobb embereknek, a legműveltebb elméknek, kinek tudásánál csak szerénysége volt nagyobb. Rengeteget tudott, és nagy távlatokba tudott ellátni. Hosszú esztendőig a Rádió munkatársa, s mind haláláig a magyar nyelv szerelmese volt. *Édes anyanyelvünk* c. írásaiban ernyedetlen szorgalommal küzdött nyelvünk tisztaságáért.”

1947. nov. 23. — I. V. E.: *Egy kitűnő gondolat* (A Hírlap Vasárnapja. Az *Eszi levél* c. rovatban). — A cikk arról tudósít, hogy Gömöri Jenő Tamás író javaslattal fordult Orkutay Gyula közoktatásügyi miniszterhez és Bognár Józsefhez, Budapest polgármesteréhez az állami és székesfővárosi közigazgatásban ú. n. „nyelvőrzők” alkalmazására vonatkozóan. „A javaslat szerint műhatatlanul szükség van a magyar nyelv hivatalos védelmére és tisztaságának őrzésére. E „nyelvőrzők” feladata lenne a magyar nyelv védelme az élet minden területén, de különösen az, hogy magyarrá és érthetővé tegyék a közigazgatás magyartalan és sokszor érthetetlen, zavaros nyelvét.” E fontos, időtlen feladat betöltése mellett másik, időszerű haszna is volna a javaslat megvalósításának: kenyérhez juttatna egy sereg, megélhetéssel küszködő író. Csak másodsorban jönnének tekintetbe a tanárok. „A magyar nyelv hivatalos védelmére legalább is annyira szükség van, mint például az utak, az utcák tisztántartására avagy a vasúti sínek, a telefondrótok épségének őrzésére.” Minden hivatalnak kötelessége lenne a nyilvánosságnak szánt minden írásbeli közleményt a nyelvőrökkel a nyelvi tisztaság és közérthetőség

szempontjából átnézetni és megbíráltatni. A cikkíró hozzáteszi a javaslatához: „Azok, akiknek volt már dolguk a „hivatalos” nyelvvel, s azok, akik időnkint felszisszennek például a mozikban a filmfeliratok nyelvi hanyagságain, mind nagyon jól tudják, hogy ennek a javaslatnak megvalósítására sürgősen szükség van. Ha nyelvünket meg akarjuk becsülni, s jóvá akarjuk tenni a gondatlanságból, a felületes sietségből eredő hibákat, munkába kell állítanunk azokat, akiknek nyelvérzéke és tudása minden vitán felül áll.” A nyelvőrök tevékenységét ki kellene terjeszteni a közhivatalokon kívül más intézményekre is.

Magyar Nap. 1947. júl. 29. — (z): *Aki nem tud arabusul...* — Vita a Kis Újsággal, amely kifogásolta, hogy a Magyar Napban *viágcsücsot* úszott egy vegyesváltó. A cikk írója kifejti, hogy az angolban a *record* szó nemcsak esücteljesítményt jelent, hanem gramofonlemez és rendőrségi bünyügi nyilvántartó lapot is (*priusz-t*). „Nem a magyar nyelv az egyedüli, amelyben egy szó több fogalmat is jelent. Még a Kis Újság által elismert *csücsot* sem csak mászni lehet. A tüdőcsücsot például meg is lehet vizsgálni. A Kis Újság szerint *váltó* csak a bankban van. Vajjon a váltóór igazítja vagy leszámítolja a váltót? A *sport* és a *testedzés* nem ugyanaz. Testedzést végez az ember akkor, ha reggel rádióra tornászik, de sportot csak akkor űz, ha versenyszerű testedzést folytat.”

Magyar Nemzet. 1948. febr. 8. — Dr. Juhász László: *Centénárium*. — Szabadságharcunk századik évfordulójának ünneplése során számtalanszor hallottuk, olvastuk a fenti szót *centénárium* és *centennárium* alakban. A kis cikk azt fejtí ki, hogy „a szó a latin *centeni*, -ae, -a (100—100) osztószámnévből továbbképzett melléknév (jelentése: százas)”, szóközépi magánhangzója *é*, helyes alakja tehát *centénárium*. Valószínű, hogy az *év* jelentésű *annus* szó kettős *n*-je furakodott be téves értelmezés folytán a szóba, és az *é* természetes hosszúságát helyzeti hosszúságra változtatta. Az ilyen csere általános hangtani jelenség, ezért a *centénárium* mellett használható a *centennárium* is, a *centénárium* azonban helytelen. A nálunk meghonosodott *centenáris* (százéves) melléknévnek szabályos latin alakja pedig *centennis* vagy *centennális* lenne. — (Mind az akadémiai, mind a nyomdai helyesírás szerint éppen a *centénárium* a helyes. Nem szükséges ezt az eredeti latin kiejtés kedvéért *centénárium*-ra kiigazítani, mert a latin magánhangzó időmértéke a magyar kiejtésben gyakran megváltozik. A *dénár*-nak is van *denár* alakváltozata, a latinban rövid a hanggal ejtett *pater* pedig minékünk *páter*. A hibás okoskodásból lett *centennárium*-ot helyesírási szabálykönyveink nem minősítik használhatónak. Továbbá a Thesaurus Linguae Latinae szerint a *centennis* mellett *centenalis* van a latinban, nem *centennalis*. Lásd bővebben a Magyar Nyelvben, XXVI, 158. — A szerk.)

1948. febr. 15. — Garázda Péter: *Nyelvészeti órhó*. — Mozaikszerű megjegyzések a játékos szóképzésről (Tessék *parancsolászní!*), a nép nyelvében meghonosodott idegen szavakról, a városi népnyelv szóalkotó termékenységről. Ebben az ösztönös

szabadságban látja a „nyelvi demokráciá“-t, bár elismeri, hogy „örködni kell bizonyos mértékig a nyelven“. Mégis megismétli vádjait a túlzott purizmus ellen, amelyet ma már sem nyelvészeink, sem a hivatalos körök nem vállalnak. „A nyelvőri törekvések mindig arisztokratikus, mondhatnám népellenes tendenciájúak, és egy »eszményien« finomult, vérszegényen purista, póriasságoktól desztillált, jassz-szavakat internáló, érzékenyen »udvari«, vérszegényen »irodalmi«, maradian hagyománymentő, sőt idegen-gyűlölően sovinszta nyelvdiktatúra alapján állanak. A nyelvcsőszködés totalitárius ízlésű és parancsuralomra tör!“ — Ez a szándék idegen számunkra. Nyelvészeink — azok is, akiknek külön szívügyük nyelvünk tisztasága és védelme — jól tudják, hogy a nyelv élete és az élet nyelve nem különíthető el.

1948. márc. 7. — Vaszary Gábor: *Az utolsó mohikán*. — Halász Gyula egyéniségének és nyelvvédő munkásságának meleg méltatása. „Fáradhatatlanul harcolt a magyar nyelv megrontói ellen. Újságot sem vett a kezébe a nélkül, hogy fonákságait fel ne jegyezte volna. Aztán alkalmyszerűen, cikkben vagy rádiófelolvasásaiban magyarra fordította le azokat a zagyvaságokat, amelyeket az olvasók észre sem vettek (sokan még olvasni sem tudnak magyarul). Nemesak a magyar írással, a magyar beszéddel is baj van. Figyeld meg az embereket, amikor beszélgetnek. Zavarosan fejezik ki magukat, beszédjük tele van nyelvtani hibákkal. Elkezdett mondataikat sokszor be sem tudják fejezni. Beszélnek, de nem gondolkoznak. Legalább ezer Halász Gyulára lett volna még szükségünk. De csak egy volt, és az is elveszett.“

1948. szept. 19. — Gy. Gömöri Jenő: *Nem különféle a különböző*. — A cikk lapunk egyik megjegyzését egészíti ki, amely szerint *különböző* a. m. nem egyező, elütő, másféle; *különféle* a. m. sokféle (Msn. XVI, 69). „...*Különböző* az, ami hasonló. Csak eltér, elüt, különbözik. *Különfélék* azok a fogalmak, amelyek más-más nemhez, fajhoz, csoportba tartoznak, s nem gondolunk arra, hogy hasonló-e vagy különbözők. Pl.: Az udvaron *különféle* állat van: kutya, ló, disznó stb.; a kutyák *különbözők*, mert van köztük puli, pumi, kuvasz stb. A két szó felelőtlensége félreértésre is adhat alkalmat. Ha a hatóság *különféle* rendeletekkel biztosítja a forgalom rendjét, akkor az azt jelenti, hogy egy-egy rendelettel a gépkocsik, a lovasszekerek stb. rendjét szabályozza. De ha *különböző* rendeleteket bocsát ki, ez keltheti azt a gyanút is, hogy a rendeletek egymásnak ellentmondók.“ A cikk végül Szily Kálmánnak egy mondatát idézi szemléletes példával: Mily *különfélék* a felfogások; *különböző* szemüvegeken át nézve, mily más színben tűnik fel ugyanaz az egy dolog. — (Finom különbségtevés ez, nem olyan könnyű szabatosan szavakba foglalni, mert ami *különféle*, vagyis *sokféle*, *többféle*, abban mindig van *különbözés* is, az tehát *másféle* is, *különböző* is egyúttal. Az a kérdés, mit akarunk inkább kifejezni, a sokféleséget-e vagy a különbözést, s e szerint kell megválasztanunk az odaillő szót. A cikkíró egyszer azt mondja, hogy „*különböző* az, ami hasonló...“, másszor pedig ellentétbe állítja ezeket a szavakat: „hasonlók-e vagy különbözők“. Szokatlan ez a szókapcsolat: *különféle állat*, de egyesszám szokásos ebben: *sok külön-*

féle állat (mint: *sok mindenféle állat*). Így szoktuk mondani: Az udvaron *sokféle* (vagy *többféle*) *állat* van, s e *különféle állatok* sok dologban *különböznek* egymástól, azaz *különbözők* is. Másrészt kutya is *többféle* van. ennél fogva *különféle kutyákról* is lehet beszélni, éppúgy, mint a „*különféle járművekre*” vonatkozó *különféle rendeletekről*, vagyis a példák nem valami nagyon szerencsések. Inkább azt kell hangsúlyozni, hogy sokan teljesen elfelejtik a *különféle* szót, folyvást a *különböző*-t használják jelzőül, s ezzel szegényítik nyelvünket, talán a németet utánozva, mert a németben a *verschieden* azt is jelenti, hogy *különféle*, azt is, hogy *különböző*. — *A szerk.*)

1948. okt. 3. — *Pesti feliratok*. — Néhány rosszul fogalmazott, magyartalan, hibás helyesírású utcai feliratot és hirdetésszöveget tűz gombostűre a kis cikk. Pl.: *Kiszolgálás utcán át*. Felirat egy váciutcai cukrászdában: Tölcsérfagylaltot csak *utcán át szolgálunk ki*. „Ez már beszéd. Nemesak a vendéget, hanem még a tölcsérfagylaltot is kiszolgálják. Igaz, hogy az utóbbit csak *utcán át*, vagyis az utca túlsó oldalán. Átmennek hozzá és kiszolgálják.” (Kár, hogy a cikkecske csak felhívja a figyelmet a hibákra, de nem helyesbíti őket; sok olvasó így továbbra is tájékozatlan marad. Az előbb idézett felirat nyilván azt akarja mondani, hogy tölcsérfagylalt ott bent nem fogyasztható el, vagy csak a helyiségen kívül fogyasztható el. Ez persze így sértő ridegséggel hangzik. Az udvariasság azonban jól megfér a világos magyarsággal. A cukrász megfogalmazhatta volna így is a feliratot: Kérjük k. vendégeinket, hogy a nagy forgalom miatt (vagy: a szűk helyre való tekintettel) a tölcsérfagylaltot ne itt bent (vagy: a helyiségen kívül) fogyasszák el. — *A szerk.*) — Tábla egy villamos szaküzlet ajtaján: *Hiba címek* bejelentése Váci-utca 74. szám alatt. „Most már tudom, hol kell bejelenteni a hiba címeket, csak azt nem tudom, mi az a hiba címek. Be akartam menni, hogy megkérdezzem. De mégse tettem. Attól félttem, megmagyarázzák.” (Nagyon helytelenül tette a cikk írója, hogy meggondolta magát. Neki kellett volna megmagyaráznia az üzletben, hogy a *hiba címek* (ráadásul két szóba írva!) bejelentése helyett elegendő a *hibabejelentés* is. — *A szerk.*)

ÜZENETEK.

Gy. K.-nak. 1. A *részvénytársaság* szó rövidítését a legkülönbözőbb változatokban láthatjuk. Ezek két, nagy- és kisbetűs csoportba sorolhatók: *R.-T.*, *R.T.*, *Rt.* és *r.-t.*, *r.t.*, *rt.* Mindegyik változatnak megvan a maga eredete és magyarázata. Az első magyarországi részvénytársaság, a Fáy András alapította Pesti Hazai Első Takarékpénztár (1840) volt. Az összetétel újdonsága miatt ekkor még két szóba írták az intézmény jellegét megjelölő *Részvény-Társaság* szót. Ebből alakult észszerűen a nagybetűs, kötőjeles *R.-T.* rövidítés. Az *R. T.* ennek pongyolább változata, mert nem tünteti fel a szó összetétel-voltát. Észszerűbb az *Rt.* alak, mert a pont nélkül egymáshoz kapcsolt két betű és a kisbetűs *t* világosan jelzi, hogy egy összetett szó rövidítése, mint a *vm.* (vár-

megye) vagy a *pu.* (pályaúdvár). A csupa kisbetűvel írt változatok hasonló fejlődéssor tagjai, de nem egy bizonyos intézményt jelölnek meg, hanem a részvénytársaságot mint a kereskedelmi társaságok egyik fajtáját általában. A Magyar helyesírási szabályainak 227. szakasza szerint nagy kezdőbetűvel írunk minden tulajdonnevet (a több tagból állónak minden egyes szavát is), tehát „az intézetek, intézmények, társulatok, hivatalok” nevét mint címet, ha egy bizonyosnak a neve vagy címe. Ezen az alapon egy meghatározott vállalat nevében a nagy kezdőbetűs *Rt.* alakot ajánljuk. Annak igazolására, hogy a gyakorlat is többnyire ezt az elvet követi, idézzük a következő példákat: *Magyar Központi Híradó Rt., Szikra Irodalmi és Lapkiadóvállalat Nyomdai Rt., Hungária Hírlapnyomda Rt.* stb. Ha pedig a részvénytársaságról általában van szó, és pl. ennek a hosszú szónak írott vagy nyomtatott szövegben való ismétlését akarjuk elkerülni, használjuk az *rt.* rövidítést. Az Akadémia helyesírási szabályai csak ezt közlik. — Az újonnan alakult *nemzeti vállalat*-ok helyes rövidítése hasonló módon *N.V.* (címbe) és *n.v.* (általánosságban). A két betűt itt nem kapcsoljuk össze, mivel az új intézmény neve még nem vált összetétellé. (A hiv. lap címben is *nv.* rövidítést használ.)

2. A fentebb idézett helyesírási szabály szerint a *Dunavölgyi Tímföldipar Rt.* minden szavát nagy kezdőbetűvel írjuk. Érthető viszont az ingadozás a példaként kezelt *Polgármesteri Hivatal* és *Allami Iparostanonciskola* esetében. Ha hivatali táblán vagy az iskola bejárata fölött látjuk ezeket a címeket, ez a helyes alakjuk, mindkét szó nagy kezdőbetűvel írva. Ugyanígy írjuk őket az ilyen levélcímszerű megnevezésben is: *Polgármesteri Hivatal, Komárom; Allami Iparostanonciskola, Győr*; továbbá a másik változatban: *Győri Allami Iparostanonciskola, Kispeszt m. város Polgármesteri Hivatala* (a *m. város* kisbetűs, mert nem tartozik a város nevéhez). Példáinkat azonban kisbetűvel írjuk pl. a következő mondatokban: Be kell mennem a polgármesteri hivatalba. A tanuló munkáiból nagysikerű kiállítást rendezett az állami iparostanonciskola. Itt ugyanis nem címként vagy címzésként használjuk őket, hanem olyan hivatal, illetve intézmény megjelölésére, amelyből jó néhány van az országban, még ha ebben az esetben egy meghatározottiról van is szó. Az ilyenféle neveknek félig közszói jellege magyarázza tehát, hogy még címként vagy hivatalos feliratban is gyakran kisbetűvel írva látjuk a második szót. Még az olyan, csak „egy példányban” létező intézmény is, mint a Magyar vallás- és közoktatásügyi minisztérium, hivatalos kiadványaiban és nyomtatott levélborítékján az első szó kivételével kis kezdőbetűvel írja a nevét, valószínűleg azért, mert más minisztériumaink is vannak, de talán azért is, mert el akarja kerülni a nagybetűk használatában megnyilvánuló gőgös hivalkodást. Ezt a ma még ingatag kérdést egyébként is jórészt a harmadik módon oldják meg a nyomtatott szövegek, hivatalos táblák és feliratok: csupa nagybetűt használnak.

A kiadásért felelős: Gergely J. Pál.

MAGYAROSAN.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő
Bizottságának folyóirata.

A Magyarosan 1949-i évfolyama előreláthatóan két
füzetben jelenik meg, összesen hat íven. Előfizetés egy évre
6 forint. Egyes szám ára 3 forint. Az előfizetési díjat a
M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalának 44.888. számú
postatakarékpénztári folyószámlájára tessék befizetni vagy
postautalványon beküldeni a M. Tud. Akadémia könyv-
kiadóhivatalának: Budapest, V., Akadémia-utca 4.

K o v a l o v s z k y Miklós szerkesztő címe: Kíspeszt,
Klapka-utca 13. sz. A szerkesztőséget illető küldemények
(kéziratok, levelek, kérdések, lappéldányok, könyvek) ide
címezendők.

MAGYAR NYELV.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratának,
a Magyar Nyelvnek 1949. évi (XLV. évf.) második füzeté
megjelent a Tudományos Folyóiratkiadó N. V. kiadásában.
Terjedelme hét és háromnegyed ív.

Az 1949. évre az előfizetési díj 15, jogi személyeknek
25 forint. A folyóirat kiadásával kapcsolatos ügyeket
a Tudományos Folyóiratkiadó N. V. (Budapest, V., Szalay-
utca 4.) intézi. Az előfizetési díj a 936.515. sz. egyszámlára
küldendő.

A Magyar Nyelv előfizetői a Magyarosant féláron
kapják.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság címe: Budapest,
VIII., Múzeum-körút 4., C épület. Postatakarékpénztári
folyószámlájának száma 18.144.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ÚJABB KIADVANYAI

Magyar Etymologiai Szótár, XVII. füzet (gam-bit—gaz). 962—1159 lap	ára 40 frt
Balassa-kódex. XXXIV + 196 lap, hasonmás kiadás	„ 80 „
Guary-kódex. 134 lap, hasonmás-kiadás	„ 60 „
Ila Bálint: Gömör megye. III. köt. 355 lap	„ 40 „
Kerékjártó Béla: A geometria alapjairól II. (Projektív geometria.) 613 lap	„ 60 „
Archaeologiai Értesítő III. f. VII—IX. köt. 448 lap	„ 160 „
Navratil Ákos: A nemzeti vagyon sorsa a háborúban. 68 lap	„ 8 „
Zsigmond Ferenc: Orosz hatások irodalmunkban. 78 lap	„ 12 „
Láng Nándor: Egy pannóniai föliratról. 22 lap ..	„ 6 „
Szabó István: A jobbágyság birtoklása az örökös jobbágyság korában. 77 lap	„ 16 „
Irodalomtörténeti Közlemények 1944—1945. évi II., befejező füzet. 231 lap	„ 12 „
Akadémiai Értesítő 480. füz. 1948. 80 lap	„ 6 „
A magyar helyesírás szabályai. 1946. 8. kiadás 4. lenyomat. 112 lap	„ 3 „
Horváth János: A magyar vers. 1948. 314 lap..	„ 30 „
Kerecsényi—Bisztray: A magyar próza. II. k., kötve	„ 90 „
Ligeti Lajos: Egy XII. századi mandzsutunguz írás. 44 lap	„ 6 „
Beke Ödön: Szókinccs és néphagyomány. 26 lap ..	„ 4 „
Veress Endre: Báthory István király levélváltása az erdélyi kormányal	„ 45 „

*

A MAGYAROSAN régebbi évfolyamaiból egyes számok kaphatók, füzetenként 1 forintért.

A kiadványok kaphatók a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában: Budapest, V., Akadémia-utca 4.